

## MYKOLAS RÖMERIS – LIETUVOS MODERNYBĖS AUŠROS METRAŠTININKAS, ANALITIKAS IR POLITIKAS

*Kartais savęs klausiu, ar yra kokia nors prasmė rašyme mano dienoraščio, kurį jau penketą metų be jokio pertrūkio vedu, ar tai nėra bereikalingas jėgų švaistymas? Daug jame plepėjimo, pasvarstymų, nemažai grynai asmeninių išpūdžių ir minčių spekuliacijos [...] Bet kita vertus, pagalvoju sau, jog vis tik, tai ne veltui nudirbtas darbas vien dėl žmogaus psichologinės analizės, visuomenės individo istorinėje aplinkoje bei kaip papildomų žinių – galbūt ir per drąsiai pasakyta – laikmečio ir visuomeninės minties istorijos tyrinėjimams. Kadangi praeitis telkiasi žmonėse, gyvose individualybėse... Nepervertinu savęs, nei savo vaidmens istorijoje, bet kad ir kaip ten būtų, esu ryški individualybė, peraugusi šablonus, todėl mano dvasios raida – reikšminga kaip tokių studijų priedas.<sup>1</sup>*

Šia dar 1915 metais *Dienoraštyje* užrašyta refleksija M. Römeris nusakė savo santykį su rašytu tekstu ir įvertino jį kaip dokumentą istorijai<sup>2</sup>. Ir neklydo, nes šviesios atminties J. Giedroycas (J. Giedroicas), susirūpinęs *Dienoraščio* publikavimo būtinybe, jį vadino XX amžiaus Lietuvos metrika. Panašiai šį dokumentą vertino Česlovas Milošas<sup>3</sup> bei Wiktoras Sukiennickis<sup>4</sup>. Kaip epochos dokumentą jį suformavo keturiasdešimt *Dienoraščio* sąsiuvinių (iš tikro – tomų), apimančių 1911–1945 metus. Tai asmeninio M. Römerio gyvenimo ir jo epochos kronika. Rašyta beveik kasdien, nes Römeriui valandos su dienoraščiu buvo tapusios savotiškos disciplinos priemone, vidiniu poreikiu. Nedaug dienų, kai autorius pasitenkino vienu sakiniu – „šiandien atostogauju“, „šiandien streikuoju“, „šiandien turiu 39<sup>0</sup> temperatūros, rašyti negaliu“ ar panašiai. Dienai teskyrė vieną puslapį, todėl dažnai, kai įvykių būta daug, rašė labai smulkiu raštu, paraštėje, vertikaliai šalia teksto ar stambesniu raštu ant to paties teksto. Su dienoraščiu stengėsi nesiskirti niekur. Tais atvejais, kai su savimi jo negalėjo turėti – vedė užrašus, kuriuos vėliau perrašė į *Dienoraštį*. Į *Dienoraštį* buvo perrašomi ir jo išsiųsti laišakai, pasakytos kalbos, straipsnių apmatai. Jame apstu smulkmenų, „akimirkos“ įspūdžių. Tad neatsitiktinai jis labai išsamus, spalvingas. Jame gana smulkiai išanalizuoti, aprašyti ne tik intymūs autoriaus išgyvenimai, bet ir svarbūs to meto visuomeniniai-politiniai įvykiai, procesai, kuriuose autoriui pačiam teko dalyvauti, jiems vienaip ar kitaip daryti įtaką. Pažymėtina, kad ypač vertinga tai, jog *Dienoraščio* tekstas skaitytoją nukelia į žmogaus, atsidūrusio istorinės tradicijos ir modernybės sandūroje, psichologinę situaciją. Ir daug ką iš karto aiškina arba kviečia kartu apmąstyti... Ir visa tai todėl, kad teksto autorius – žmogus, istoriškai reflektuojantis save ir aplinką. Dienoraščių žanre toks požiūris – retenybė. Kaip tik tai turėdami galvoje, Lenkijos ir Lietuvos istorikai, naudoję *Dienoraštį* savo tyrimams, dažnai kalbėjo apie jo publikavimo būtinybę<sup>5</sup>. Juolab kad ir pats M. Römeris tokią galimybę buvo aptaręs, jo valios vykdytojais irgi jo priesakų nuosekliai laikėsi.

1915 metais ruošdamasis išvykti į J. Pilsudskio legionus, saugoti pirmuosius keturis toms atidavė seseriai Elvyrai Mieczkowskai (Elvyrai Miečkovskai), pridėdamas ir laišką-testamentą. Jame Römeris

<sup>1</sup> M. Römer, *Dziennik*, 1.11. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka Rankraščių skyrius (toliau – LMAB) F. 138–2237, p. 10 (1915 XI 17 dienos įrašas).

<sup>2</sup> Beje, ir 1923 06 10 rašytame laiške T. Vrublevskiui tuo jis neabejoja (LMAB F.7–1322 a, p. 41).

<sup>3</sup> Č. Milošas, *Tėvynės ieškojimai*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 211, 212.

<sup>4</sup> Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Romera z sierpnia 1915.). Parengė ir įvadą parašė W. Sukiennicki. *Zeszyty Historyczne*. Zesz. 17. Paryž, 1970, s. 108.

<sup>5</sup> Apie *Dienoraštį* rašė: J. Ochmański, *Zapiski Michała Römera o rewolucji październikowej, Materiały i studia z okresu 1914–1939*, t. 12. Warszawa 1967, p. 265–273; B. Makowski, *Michał Römer i jego dziennik*. Znak 1989, nr. 6, p. 67–68; R. Miknys, O „Dzienniku“ Michała Römera. *Lithuania* 1998, nr. 4 (29), p. 11–18; Z.Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*. Kraków: Arcana 2004. p. 148–154.

kreipėsi į savo bičiulį Aleksandrą Zasztowtą (Aleksandrą Zaštovtą) prašydamas savo mirties atveju deponuoti *Dienoraštį* Rapersvilio muziejuje (Šveicarija), kuriame buvo kaupiami archyvai, susiję su Abiejų Tautų Respublikos praeitimi. Laiške jis nurodė, jog po 50-ies metų *Dienoraštį* galima publikuoti „visą, be sutrumpinimų, kupiūrų ir pakeitimų“<sup>1</sup>. Šie ir beveik visi karo metu rašyti sąsiuviniai, išskyrus vieną, apėmusį laikotarpį nuo 1915 m. birželio vidurio iki liepos vidurio, kurį Römeris paliko pas Ludwiką Kulczyckį (Liudviką Kulčickį) Vienoje ir negrįžtamai dingusį<sup>2</sup>, išliko. Jie po įvairių peripetijų<sup>3</sup> pateko į Tado Vrublevskio bibliotekos rinkinius. 1924 metais Römeris juos pervežė iš Vilniaus į Kauną ir kartu su kitais atidavė Kultūros muziejaus, kurio vadovu buvo Juozas Tumas-Vaižgantas, „sąlyginiam depozitui“. Perduodamas *Dienoraščio* sąsiuvinius muziejui jis pridėjo tokį dokumentą:

„Mykolo Römerio Sąlyginis Kultūros Muziejui depozitas

1. Šiuo padedu Kultūros Muziejuje depozitan savo asmens dienyno rankraščius, įdėtus į medinę skrynutę. Depozitui nustatome šias sąlygas.

2. Kol esu gyvas – skrynutė visuomet laikoma užrakinta ir jos raktas tegali būti pas mane. Kultūros muziejus rakto nuo skrynutės turėti negali. Skrynutės turinys jokių atsitikimų negali būti kieno žiūrimas ir laikomieji joje rankraščiai negali būti skaitomi ir negali būti naudojami nei viešam reikalui, nei bet kokiems mokslo darbams.

3. Aš vienas tegaliu laisvai naudotis skrynutės turiniu. Aš galiu visuomet savo nuožiūra, bet ne asmeniniais motyvais atsiimti depozitą, pasiimdamas skrynutę, o teipogi galiu išimti iš skrynutės ir laikinai pasiimti atskirus rankraščių sąsiuvinius arba įdėti naujus. Išimu juos ir įdedu Kultūros Muziejaus Vedėjo arba tarnautojo akivaizdoje.

4. Man mirus, jeigu depozitas iki tam laikui nebus mano asmeniškai arba per įgaliotą šiam reikalui asmenį atsiimtas – depozitas pereina Kultūros Muziejaus nuosavybėn ir įeina į jo rinkinius šiomis rezervomis.

5. Man mirus – skrynutė bus Kultūros Muziejaus Valdybos arba Vedėjo atidaryta dalyvaujant dviem Lietuvos universiteto Humanitarinio fakulteto atstovams ir bus surašytas protokolas bei rastų skrynutėje rankraščių inventorių (sąrašas). Tai padarius – skrynutė su rankraščiais ir vienu inventoriaus egzemplioriumi bus uždaryta ir užrakinta, o raktas bus laikomas Kultūros Muziejaus Valdyboje.

6. Per 25 metus nuo mano mirties dienos rankraščiai, surinkti skrynutėje, negali, negalės būti skaitomi nei vartojami ar tai mokslo darbams, ar bet kuriam viešam ar neviešam naudojimui. Vienintelis asmuo, kuris galės juos žiūrėti ir skaityti Kultūros muziejaus bute – yra mano duktė Celina Römeraitė.

7. Išėjus 25 metams nuo mano mirties dienos visi aukščiau paminėti suvaržymai nustoja galios ir Kultūros Muziejus galės laisvai naudotis skrynutės rankraščiais savo nuožiūra ir mokslo bei kultūros tikslams.

8. Jeigu Kultūros Muziejus būtų likviduojamas, tai aš norėčiau, kad šios skrynutės rankraščiai jokių atsitikimų nebūtų išvežti iš šalies, vadinasi – iš Lietuvos, kurią aš suprantu jos teritorijos sienose nustatytose Lietuvos – Rusijos 1920.VII.12 Taikos sutartimi.

Kaunas, 1924.

Mykolas Römeris

<sup>1</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 4, MAB F. 138–2231, l. 403.

<sup>2</sup> Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 153.

<sup>3</sup> Z. Solakas nurodo, kad sąsiuviniai buvo saugomi Vionzovcų (Wiązowec), dvare (Baltarusijoje), iš kur, traukdamasi nuo valstiečių revoliucinių veiksmų, sesuo išvežė juos į Minską ir tik po to – į Vilnių. (Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 152–153.)

Sutinkame priimti Mykolo Römerio depozitą sąlygomis, pareikštomis šiame akte. Humanitarinių mokslų fakulteto įgaliotasis Muziejaus vedėjas

Docentas Juozas Tumas.<sup>1</sup>

„Skrynutę“, matyt, papildė ir kitų metų, iki 1933 m. rašyti sąsiuviniai, nes su šiuo aktu susiję *Dienoraščiai* dabar saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje<sup>2</sup>. Kiti, – kaip aktualūs ir dažniau reikalingi kasdieniniam naudojimui, buvo kaupiami pas Römerį, o po jo mirties, 1945 m. vasario 22 d., saugomi žmonos Jadvygos.<sup>3</sup> Ji 1964 m. gegužę kartu su kitais rankraščiais perdavė juos Vilniaus universiteto bibliotekai<sup>4</sup>. Perdavimo sutartyje kartojasi *Dienoraščio* panaudojimo sąlygos, o tuometinio Vilniaus universiteto rektorius prof. Jono Kubiliaus pažymoje nurodoma jo neįkainojama vertė, apibūdinamas autoriaus asmuo<sup>5</sup>. Siekiant išsamiau supažindinti su šiais autentiškais vertinimais bei vengiant bet kokių nesusipratimų dėl nekupiūruoto *Dienoraščio* publikavimo minėtus dokumentus čia pateikiame ištisai.

„1964 m. balandžio 4 d.

#### PAŽYMA

Mykolas Riomeris buvo konstitucinės teisės profesorius, dirbęs Kauno universitete nuo 1927 m. 1933–1939 m. buvo šio Universiteto rektorius. Vėliau dirbo Vilniaus universitete profesorium. Mirė 1945 m. Vilniuje. Profesorius Riomeris buvo stambus mokslininkas ir buržuazinės Lietuvos visuomeninis veikėjas. Jis parašė visą eilę mokslinių darbų, kurie turi išliekamąją vertę. Jis visą gyvenimą nuosekliai rašė dienoraštį su labai smulkiomis įvykių charakteristikomis, savo komentarais, pažiūra į įvykius ir žmones. Didelė dalis jo dienoraščių pagal susitarimą 1925 m. buvo perduota saugoti Tumo Vaižganto organizuotam muziejui. Dabar tie dienoraščiai yra ieškomi. Dienoraščiai nuo 1937 m. [*čia suklysta. Iš tikro – nuo 1933 m. – R. M.]* iki 1945 m., bei daugelis mokslinių darbų rankraščių pavidalu liko pas jo žmoną Riomerienę Jadvygą, Igno d., kuri dirbo Panevėžyje „Nevėžio“ fabrike siuvėja.

Šie dienoraščiai ir rankraščiai turi didelę reikšmę ir Vilniaus universitetas yra labai suinteresuotas perimti juos ir saugoti. Riomerienė Jadvyga sutinka juos perduoti saugoti Universiteto bibliotekai. Dienoraščiai sudaro gana didelę vertę, todėl būtų tikslinga už jų išsaugojimą skirti drg. Riomerienei Jadvygai, Igno d., vienkartinę pašalpą 800 rub. sumoje.

Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. Universiteto Rektorius Prof. Dr. J. Kubilius

#### SUTARTIS

Vilnius 1964 m. gegužės mėn. [...] d.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas, toliau vadinamas „Universitetu“, asmenyje prorektorius mokslo reikalams drg. Grigonio Jono, veikiančio pagal savo tarnybinę padėtį, iš vienos pusės ir drg. Riomerienės Jadvygos, Igno d., iš kitos pusės sudarė žemiau sekančio turinio sutartį:

#### I. Sutarties dalykas

1. Aš, Riomerienė Jadvyga, Igno d., perduodu „Universiteto“ Mokslinei bibliotekai saugoti savo vyro, buvusio Kauno Valstybinio Universiteto [*iš tikro Vytauto Didžiojo vardo universiteto. Šio vardo ideologiniais sumetimais vengta vartoti. – R. M.]* rektorius, Riomerio Mykolo dienoraščius nuo 1933 metų iki 1945 metų (šešios knygos), rankraščius – penki vienetai

<sup>1</sup> M. Römeris, Sąlyginis Kultūros muziejaus depozitas, 1924, Kaunas, Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS) f. 75–MR27.

<sup>2</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 1–34 (1911 01–1933 05 20), LMAB, F. 138–2229–2263.

<sup>3</sup> Jadvyga Čepaitė Römerienė (1905–1988) – antroji M. Römerio žmona. Su pirmąja – Regina Römeryte–Römeriene (1882–1940) susituokė 1909 m. 1910 m. gimus dukrai Celinai (mirė–1944?) faktiškai išsiskyrė. Oficialiai išsiskyrė 1932 m. Su Jadvyga susituokė 1938 m. ir susilaukė trijų dukrų: Konstancijos (1938), Jadvygos (1940) ir Žermenos (1944).

<sup>4</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 35–40 (1933 05 21–.945 02,9), VUB RS F. 75–MR11–MR16.

<sup>5</sup> M. Römerio rankraščių perdavimo Vilniaus Valstybiniam V. Kapsuko vardo universitetui dokumentai, VUB RS F. 75 – MR 28.

<sup>6</sup> Dienos data neįskaitoma.

apie 300 puslapių, [...] <sup>1</sup> egzempliorių.

2. Vykdydama savo vyro valią leidžiu jo dienoraščius ir kitus šioje sutartyje minėtus darbus panaudoti respublikos mokslo bei kultūros interesams tik praėjus 25 metams po jo mirties.

3. Iki 1970 m. vasario 22 d. draudžiu šiuos darbus skelbti spaudoje, skaityti, naudoti moksliniam ir bet kuriam panašiam darbui.

4. „Universitetas“ priima nurodytus darbus saugojimui ir neša pilną atsakomybę už jų saugumą bei paslapties išsaugojimą sutartyje numatyto termino ribose, t. y. iki 1970 m. vasario 22 d.

5. 1970 m. vasario mėn. 22 d. „Universitetas“ įgauna teisę sutartyje minėtus Riomerio Mykolo darbus tvarkyti savo nuožiūra.

## II. Šalių įsipareigojimai

6. Aš, Riomerienė Jadvyga, Igno d., savo vyro dienoraščius ir visus kitus darbus pavedu dukteriai Riomerytei Konstancijai, Mykolo d., dalyvaujant pristatyti į „Universitetą“ ir patalpinti Mokslinėje bibliotekoje.

7. Aš, Grigonis Jonas, „Universiteto“ prorektorius mokslo reikalams, priimu iš drg. Riomerienės Jadvygos, Igno d., ir jos dukters Riomerytės Konstancijos, Mykolo d., saugojimui dienoraščius nuo 1933 m. iki 1945 m. (šešios knygos) rankraščių penki vienetai apie 300 psl.

8. Dalyvaujant Riomerio Mykolo dukteriai Riomerytei Konstancijai „Universiteto“ prorektoriumi Jonui Grigoniui ir Mokslinės bibliotekos direktoriui Vladimiroviui Levui, Jono, sutartyje minėtus darbus patalpinome Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. Universiteto Mokslinėje bibliotekos nedegamoje spintoje.

9. Ginčai, susiję su šios sutarties vykdymu, sprendžiami pagal veikiančius įstatymus.

## III. Atsiskaitymo tvarka

10. „Universitetas“, atsižvelgdamas į drg. Riomerienės Jadvygos didelį darbą ir triūsą, išsaugojant Riomerio Mykolo palikimą, suteikia Riomerienei Jadvygai, Igno d., vienkartinę pašalpa 800 rub. (aštuonis šimtus rub.) sumoje.

11. Ši sutartis sudaroma dviejuose egzemplioriuose, iš kurių vienas randasi „Universitete“ kitas pas drg. Riomerienę Jadvygą.

## IV. Šalių adresai

1. Riomerienė Jadvyga, Igno d. – Panevėžys, Radviliškio g-vė Nr. 44.

2. VV universitetas – Vilnius, Universiteto g-vė Nr. 3. [Parašai]

VVUprorektorius mokslo reikalams Filosofijos m. dr. f. Grigonis

J. Riomerienė

Dalyviai: 1. Riomerytė K. M.

2. Vladimirovas L. J.

Kartu su sutartyje pažymėtomis šešiomis *Dienoraščio* knygomis Mokslinei bibliotekai buvo perduota ir dešimt *Dienoraščio* juodraščių sąsiuvinių, apimančių 1934 m. rugsėjo 28 d. – 1943 m. birželio 24 d. laikotarpį<sup>2</sup>. Tai autoriaus pastabos, tekstai, rašyti daugiausia pieštuku išvykose, būnant svečiuose ar situacijose, kai po ranka nebuvo nepatogių ir sunkių minėtųjų knygų. Iš jų buvo suformuoti atitinkamos dienos įrašai *Dienoraštyje*. Jų apimtis svyruoja tarp dvylikos ir penkiasdešimt dviejų didelio formato (27x21 cm) sąsiuvinio lapų. Baigiant *Dienoraščio* sąsiuvinį odisėjos aprašymą, verta pažymėti, kad sukakus nurodytai datai, su *Dienoraščiu* daugiausia kaip rankraščių specialistas, istorikas ir kaip publikatorius dirbo Vincas Martinkėnas<sup>3</sup>. Jis parašė penkių paskutinių tomų lietuviškas santraukas ir sudarė asmenvardžių, vietovardžių bei dalykines rodykles, kurios saugomos drauge su tais tomiais. Be to, parinko 1920–1945 m. laikotarpio kai kurių svarbesnių politinių ir kultūrinių įvykių aprašymo ištraukų (apie 385 lapus), išvertė jas į lietuvių kalbą ir publikavo 1990–1992 m. žurnalo *Kultūros barai* numeriuose<sup>4</sup>. Originalo kalba ir anksčiau, ir vėliau būta smulkesnių *Dienoraščio* ištraukų

<sup>1</sup> Neįskaitoma.

<sup>2</sup> VUB RS F.75 – MR17 – MR25.

<sup>3</sup> Jis Lietuvoje pirmas plačiau aptarė šį dokumentą bei pateikė keletą ištraukų iš jo: V. Martinkėnas, M. Römeris ir jo dienoraštis, *Kultūros barai*, 1976, nr. 10, p. 53–60.

<sup>4</sup> Mykolas Römeris, Dienoraštis. Ištraukos, *Kultūros barai*, 1990 nr. 1–12, 1991 nr. 1–12, 1992 nr. 1–4. Vincas Martinkėnas, baigdamas ištraukų publikaciją, yra pažymėjęs: „Prof. Mykolo Römerio dienoraštis yra svarbus ir brangus Lietuvos istorijai palikimas, skelbtinas spaudoje, jei ne visas išties, tai bent dalimis, ir verstinas į lietuvių kalbą. Mokslo vyrai ateityje turėtų išleisti apie M. Römerį monografiją, kurios jis yra nusipelnęs kaip didis Lietuvos patriotas, visuomenės veikėjas ir mokslininkas.“ (V. Martinkėnas, Vertėjo žodis, *Kultūros barai*, 1992, nr. 4, p. 75.)

publikacijų<sup>1</sup>.

Mirtis sutrukdė užbaigti darbą istorikui Zbignewui Solakui, jis rengė publikacijai sąsiuvinius, kurie buvo rašyti M. Römerio dalyvavimo J. Pilsudskio legionų akcijoje laikotarpiu (1915–1916)<sup>2</sup>. Džiugu, kad šviesios atminties mokslininko pastangos, atrodo, nenueis perniek. Jo žmona Anna Garlej-Solak (Ana Garlei-Solak) ir kolega Janusz Tadeusz Nowakas jau baigia darbą ir tikėtina, jog metų pabaigoje\* šie sąsiuviniai bus išleisti. O tuomet, vykdant mokslininko valią, juos bus galima versti ir į lietuvių kalbą.

Dar keletas žodžių apie sąsiuvinius, kurie neįeina į šį dokumentų rinkinį. Yra likę keletas fragmentų dienoraščio, rašyto vaikystės ir ankstyvos jaunystės metais. Apibūdinamas „pagrindinį“ dienoraštį, Römeris pastebi, kad rašyti dienoraštį „*buvau visuomet linkęs (pirmąjį savo dienoraštį rašiau dar ankstyvoje vaikystėje, kurį 1888 ar 1889 metais praradau, vėliau pradėdant 1891 iki pat 1897–1898 metais su trumpais pertrūkiais vėl rašiau, po to vėl pradėjau ir nutraukiau), tačiau niekad jis nebuvo toks nenutrūkstamas kaip nuo 1911 m.*“<sup>3</sup> Minėtieji ir Paryžiaus studijų (1902–1905) laikotarpio dienoraščiai buvo sunaikinti. Anot jo, „*senųjų fragmentinių mano dienoraščių sąsiuviniai rašyti iki 1911 m. buvo Bagdoniškyje kartu su mano laišku ir įvairių popierių archyvu. Karo metais beveik viską tai sunaikino vokiečių kareiviai, gyvenę Bagdoniško name. Iš jų liko tik nedidelė dalelė, kuriuos mačiau [1919 m.] vasarą netvarkingai besivoliojančius tamsioje salelėje ant namo viršaus, deja, nepatikrinau kas liko, o ko jau nebėra*“<sup>4</sup>. Dabar mums jau aišku, kad liko, kokiais tais keliais atsidūręs Tautinės bibliotekos Varšuvoje fonduose ketvirtasis paauglystės laikotarpio dienoraščių tomelis, apimantis 1893 11 14–1895 02 02 laikotarpį<sup>5</sup>. Aišku, jis savo informaciniu krūviu bei analizės lygiu neprilygsta „pagrindiniam“, tačiau, kaip nurodo Z. Solakas, „jau šis „jaunuolio“ dienoraštis, liečiantis Teisininkų („pravoviedų“, anot Römerio) mokyklos laikus liudija apie labai didelę rašančiojo brandą bei suteikia gana daug, nors ir epizodiškos, informacijos apie rusišką mokyklą XIX a. pabaigoje, peterburgiškąją poloniją ir Kauno gubernijos dvarininkų kasdienybę“<sup>6</sup>. Pritariu Kolegos pastebėjimui, kad ir dienoraščio užrašų reguliarumu ir netgi intelektualumo lygiu M. Römeris išsiskiria iš kitų šios giminės atstovų gausių dienoraščių bei memuaristikos<sup>7</sup>. Autorius čia atsiskleidžia, ne tik kaip teisininkas, bet ir psichoanalitikas, sociologas, istorikas, politologas ir, kaip rodo mūsų publikacijos puslapiai, netgi kalbotyrininkas...

Skaitytojui gali kilti klausimas, kodėl „pagrindinis“ dienoraštis publikuojamas ne nuo pradžios, t. y. nuo 1911 metų? Čia lėmė pragmatiniai sumetimai. Atsižvelgta į tai, kad politika, valstybiniai santykiai mūsų, o ir Lenkijos, visuomenėje tebėra viešojo gyvenimo ašimi. Todėl parinkti pirmajai publikacijai tie *Dienoraščio* sąsiuviniai, kurie atliepia pirmiausia šias aktualijas. Tai patys „karščiausi“ Lietuvos ir Lenkijos, kaip visuomenių ir kaip valstybių, santykių metai. Pats M. Römeris buvo abiemis šalims svarbių

<sup>1</sup> J. Ochmański, Zapiski Michała Romera o rewolucji październikowej, *Materiały i studia z okresu 1914–1939*, t. 12, Warszawa 1967, p. 265–273; Tas pats, Kulisy wyprawy wileńskie; Piłsudskiego 1919 r., *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*. Warszawa, 1968, t. 3, p. 66–Z. Solak, Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Romera. Rocznik Krakowski, t. LX, 1994, p. 129–131; Tas pats, Wyprawa kowieńska Michała Romera w 1919 r., *Niepodległość*, t. 27, Nowy Jork-Londyn, 1995, s. 129–163; R. Miknys, Podróż Michała Romera z Wilna do Kowna w listopadzie 1920 r. – fragment „Dziennika“, *Biuletyn Historii Pogranicza*, nr. 4, Białystok 2003, p. 69–80; Michał Römer, Kulisy misji kowieńskiej (Fragmenty Dziennika: wiosna 1919) Parengėjai: B. Makuškas ir R. Miknys. Arcana. Kultura. Historia. Polityka, Kraków 2006, lipiec–październik, p. 33–88.

<sup>2</sup> Beje, legionų laikotarpio dienoraščiai (t. 9–18) konspiraciniais sumetimais buvo pasirašyti „Mateusz Rzymiski“ (Motiejaus Romėno) vardu.

\* Straipsnis rašytas 2007 m.

<sup>3</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 26. LMAB F. 138–2252, 1919 10 27 įrašas.

<sup>4</sup> Ten pat.

<sup>5</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 4. Tautinė biblioteka Varšuvoje / Biblioteka Narodowa w Warszawie/, sygn. II 8777.

<sup>6</sup> Z. Solak, *Między Polską a Litwą, Życie i działalność Michała Romera 1880–1920*, p. 150.

<sup>7</sup> Ten pat. Dienoraščių, atsiminimų rašymas buvo kelių plačios Römerių giminės kartų tradicija. Deja, tik maža šio didžiulio palikimo dalis publikuota: *Pasmo czynności ciągiem lat idące... Z dziejów Romerów na Litwie*. Parengė Anna i Andzej Rosnerowie. Epilog Andzej Romer. Warszawa, 1992; Nie ustawamy wiec w ochocie pisania... Z dziejów Romerów na Litwie. Išleido Danuta Komolowa, Warszawa 1992; Eugeniusz Romer, *Dziennik*, 1.1:1914–1918; t. 2:1919–1923, Warszawa 1995.

įvykių sūkuryje. Asmeniškai pažinojo J. Pilsudskį ir A. Prystorą, A. Smetoną, J. Vileišį ir P. Leoną bei eilę kitų asmenų, dalyvavusių kuriantis Lietuvos, Lenkijos valstybėms, mezgantis abiejų pusių konfliktui ir vidiniam, ir išoriniam. Jų bei su jais susijusių įvykių charakteristikos – išsamios, spalvingos, vertinimai dažnai netikėti, netgi laužantys gausios Lietuvos ir Lenkijos modernaus valstybingumo kūrimosi istoriografijos suformuotus stereotipus. Tad šia publikacija siekta atkreipti dėmesį į visą dienoraštį, sudominti jo turiniu tam, kad atsirastų galimybės ir kitų sąsiuvinį išleidimui.

Norint suprasti tuos vertinimus, suvokti jų motyvaciją bei autoriaus įžvalgų gilumą, būtina apibūdinti M. Römerio pasaulėžiūrą, pristatyti bei paanalizuoti jo „ikikarinio“, „karinio“ laikotarpio (1905–1918 m.) biografijos epizodus, atidžiau pažvelgiant į jo veiksmus bei mintis, susijusias su Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo perspektyvomis. Išsamesnei autoriaus biografijai čia neskirsime vietos, nes skaitytojui lengvai gali būti prieinama neseniai pasirodžiusi profesoriaus Mindaugo Maksimaičio parašyta M. Römeriui skirta monografija<sup>1</sup>, kurioje įvairiais aspektais (mokslininkas, pedagogas, kultūrininkas) analizuojama, aprašoma ir aptariama jo asmenybė. Biografistikos požiūriu, ši studija vertintina kaip darbas, kuriame puikiai dera akademiškumas su emocionalių vertinimų, vaizdingu pasakojimu, nevengiant anekdotinių situacijų, iliustruojant amžinininkų spalvingais atsiminimais apie Römerį profesorių, kolegą, rektorių ir t. t. Gilesniam M. Römerio biografijos nagrinėjimui gali pasitarnauti ir specialus Lietuvių atgimimo istorijos studijų tomas<sup>2</sup> bei toje pačioje serijoje publikuota Jano Savickio monografija. Pastarojoje – specialus skyrius skirtas M. Römerio biografijai<sup>3</sup>. O netrukus tik lietuviškai skaitančiam bus prieinama ir dabar verčiama Kolegos ir Bičiulio iš Krokuvos Zbigniewo Solako veikalas *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla 1880–1920 metais*<sup>4</sup>, kuriame jauno žmogaus branda aptariama susiejant ją su modernių lietuvių ir lenkų tautinių visuomenių tapsmu. Skaitantis lenkiškai, be paminėto veikalo, dar daugiau biografistinių darbų ras Lenkijos istoriografijos aplinkoje<sup>5</sup>.

Bene svarbiausias M. Römerio biografijos faktas, tapęs paveikiu „neordinarios“ jo asmenybės formavimuisi, – kilmė bei giminė. Tai pripažįsta visa ligšiolinė istoriografija, tai tvirtina, kaip toliau pamatysime, ir jis pats.

Būtent kilmė bei su ja susijusi tam tikra giminės vertybių tradicija suponavo M. Römerio pasaulėjautos bei pasaulėžiūros atraminius elementus. Vienoje iš savo autobiografijų jis yra nurodęs, jog „*mano tėvo – Römerio giminė – vokiečių, būtent saksų kilmės. Ji pateko Lietuvon ne tiesiai iš Saksonijos, o per Livžemę (Livoniją); būtent Livžemės (Livonijos) Kardo [Kalavijuočių] riterių ordino sekularizacijos metu vienas saksų Romerių, mano protėvis, buvo to ordino riteris; jis priėmė evangelikų tikėjimą, apsivedė ir įsteigė Livžemių Römerių šaką; vienas gi jo ainių – Motiejus Römeris – XVII amžiuje, būdamas dėl politinių priežasčių ištremtas iš Livžemės ir nustojęs ten savo turtą, kurie tapo konfiskuoti, įstojo lenkų-lietuvių Respublikos tarnybon kaipo artilerijos generolas ir priėmė katalikų tikėjimą*<sup>6</sup>. Jis ir jo vaikai

<sup>1</sup> M. Maksimaitis, *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus*. Vilnius: Mykolo Römerio universitetas, 2006, p. 230.

<sup>2</sup> *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, Vilnius: Saulabrolis, 1996. (Žr.: M. Maksimaitis, Mykolo Römerio kelias į pilietiškumą, p. 24–34; Mykolo Römerio autobiografija. Parengė M. Maksimaitis, p. 180–227; V. Aleksiejūnas, Iš Römerių giminės genealogijos, p.10–15; S. Deveikis, Römerių Bagdoniškis, p. 16–23.)

<sup>3</sup> *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos / Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15, Vilnius: Eugrimas 1999, p. 15–75.

<sup>4</sup> Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków. Arcana 2004.

<sup>5</sup> *Pasmo czynności ciągiem lat idące ...Z dziejów Romerów na Litwie*. Parengė Anna i Andzej Rosnerowie. Epilog Andzej Romer. Warszawa, 1992, p. 157, 162.; J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań 1988, p. 220–221; Z. Jundzill, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W. X. Litewskiego. Wspomnienie wileńskie*, in Alma Mater Vilnensis, t. V, Londyn 1958, p. 43; S. Kienewicz, w *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, z. 4, s. 131.; Z. Solak, *Niedokończona autobiografia Michała Römera*, Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie, Rok XLI (1996), s. 91–122; Tas pats, *Listy Michała Romera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938. Wstęp*, Rocznik Biblioteki w Krakowie, Rok XLIV (1999), s. 307–327; tas pats, *Krakowskie Obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Römera*, in Rocznik Krakowski, t. LX, 1994, s. 129–131.

<sup>6</sup> Šeimos herbas „Scipion“ – vienas iš žinomiausių tarp Livonijos giminių herbų. Viena iš istoriografijoje pateikiamų teorijų nurodo, kad

apsigyveno Lietuvoje, kur (Trakų vaivadijoje) gavo ir vėliau prisipirko dvarų, ir nuo XVII amžiaus Römerių šaka tebegyvena Lietuvoje.

Aš priklausau aštuntai kartai nuo ano Motiejaus Römerio (I. Motiejus Römeris – II. Motiejus II Römeris – III. Steponas Jurgis Römeris – IV. Steponas Dominikas Römeris – V. Mykolas [Juozapas] Römeris – VI. Mykolas II [Steponas] Römeris [1816–1845; senelis] – VII. Mykolas III Kazimieras Römeris [tėvas] VIII. Aš, Mykolas IV Römeris). Per tų kartų eilę Römerių šaka susigiminiavo ir asimiliavosi su Lietuvos bajorija, priėmusi ir tos bajorijos pasisavintą kultūrą.<sup>1</sup> Daugumas šios giminės vyrų buvo patriotizmo ir tarnavimo Tėvynei pavyzdžiu. Jie ištikimai laikėsi minėtojo Motiejaus Römerio (1606–1699), pasekusių savo tėvo Stepono gyvenimo pavyzdžiu, priesakų, išdėstytų jo testamente. Šis testamentas, saugotas kaip „relikvija šeimos archyve, tapo kelrodžiu kiekvienam iš jo palikuonių. O jo žodžiai – „nuolankiai prašau ir maldauju visų savo vaikų ir kad mūsų namuose jie visada puoselėtų garbingą, taurią, ištikimą meilę Tėvynei, kad tėvai šį priesaiką perduotų vaikams ir niekada, ypač kai sunku, jo neatsižadėtų“<sup>2</sup> – buvo perduodami iš kartos į kartą.

XIX amžiuje kai Tėvynė buvo Rusijos priespaudoje, ši giminė savo patriotiškumu ypač išgarsėjo. Tarp jų išsiskiria mūsų herojaus prosenelis, Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853). 1812 m. Vilniaus miesto burmistras, 1814 metais bajorų išrinktas Trakų pavieto maršalka, o 1820 metais tapęs Vilniaus gubernijos maršalka, M. J. Römeris visada buvo „prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių gynėju“<sup>3</sup>. Ir būdamas masonų ložės „Uolusis lietuvis“ nariu ir veikdamas bei nuo 1820 m. vadovaudamas Šubravcų draugijai kėlė valstiečių išlaisvinimo iš baudžiavos idėjas. Pirmininkavo ir garsiajam Vilniaus guberniniam seimeliui, svarsčiusiam valstiečių išlaisvinimo klausimą. Kaip teigia H. Mościckis, „Seimo maršalka didžiąja balsų dauguma (105 prieš 5) buvo išrinktas visuotinai gerbiamas, tuometinis Trakų apskrities maršalka, Mykolas Juozapas Römeris“<sup>4</sup>. Vėliau, jau 1826 metais, už tokį patriotiškumą jis kalėjo Varšuvos kalėjime bei Petropavlovsko tvirtovėje. 1830 metais, vos spėjęs grįžti į Tėvynę, buvo ištremtas dvejiems metams į Voronežą<sup>5</sup>. Tik grįžęs pasišventė šeimos ir valdų reikalams. Kaip tik jis galutinai 1808 m. išpirko, dar 1786 m. Stepono Dominiko formaliai įgytas, Bagdonišchio valdas, kuris su anksčiau gautomis Kriaunų ir Antanašės – sudarė vieną kompleksą<sup>6</sup>. Neabejojama, kad Bagdonišchio dvaro sodybos karkasą suformavo kaip tik jis<sup>7</sup>. Iš čia ir kilo šios giminės Bagdonišchio linija, kurios tęsėjais buvo

---

giminės pirmtaku buvo kartu kunigaikščiu Albertu Saksoniečiu 1223 m. į Livžemę (Livoniją) atvykęs riteris Berenda Römeris iš Marienthalio ir Steinpleisso namų. (Eugeniusz Römer, *Dzieje rodu Romerów na Inflantach i na Litwie*, Londyn 1947, p. 5; Teodor Żychński, *Złota księga szlachty polskiej, Rocznik V-ty*, Poznań 1883, s. 252). Kita tvirtina, kad giminės pradžia sietina su Simonu (Simeon) Römerių, apsigyvenusiu Estijoje XV amžiaus antrojoje pusėje. Vis dėlto neabejojama tik dėl Sebastijono Römerio asmens, gyvenusio XV ir XVI amžių sandūroje estiškose Hario ir Virlandijos provincijose ir pripažįstamo pirmosios šios giminės atstovu. (E. Römer, *Dzieje rodu Romerów na Inflantach i na Litwie*, I-a genealoginė lentelė, p.13). Pastarojo proanūkis Steponas Römeris (1560–1635 m.) ir buvo Motiejaus tėvas. Jis buvo vienu iš Livoniją valdžiusio Kettlerių giminės kunigaikščio žemių administratoriumi. Po Kircholmo (Salaspilio) mūšio 1605 m., už dalyvavimą jame, gavo Kuršės Holšvigo valdą. Tačiau 1617–1622 m. Švedijos karaliui Gustavui Adolfui užvaldžius didžiąją dalį Livonijos, Steponui Römeriui teko rinktis: ar tarnauti naujam valdovui ir išsaugoti savo valdas, ar aukoti jas vardan ištikimybės savo Tėvynei. Apsisprendė vardan pastarosios. Netekę savo valdų, Römeriai persikėlė į Lietuvą. Čia tapę *Homines novi*, turėjo įrodyti esą verti vietinių kaimynų pasitikėjimo ir pagarbos. Ir tikrai ją pelnė. Neatsitiktinai vėliau buvo sakoma: „Steponas Römeris, kad išliktų ištikimas Lietuvos–Lenkijos valstybei, galėtų visus savo turtus prarasti“ (V. Aleksiejūnas, *Iš Romerių giminės genealogijos*, min. veik., p. 12).

<sup>1</sup> Mykolo Römerio autobiografija. [Rankraščio, saugomo Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, F. 138–2272 tekstą spaudai parengė Mindaugas Maksimaitis] *Lietuvos mokslas-94*, II tomas, 4 (5) knyga, p. 111; Kartota: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 180–227.

<sup>2</sup> *Pasmo czynności ciągłym lat idące...*, p. 9; E. Römer, *Monografia rodu Römerów*, LMAB, F. 138–2373, p. 43–44.

<sup>3</sup> H. Mościcki, *Podznakiem orla i pogoni*, Lwów, 1933, s. 66.

<sup>4</sup> Ten pat.

<sup>5</sup> *Nie ustawajmy więc w ochocie pisania ... Z listów i dzienników trzech pokoleń. Z dziejów Romerów na Litwie*, Parengė ir įžangą parašė Danuta Komolowa, Warszawa 1992, p. VIII.

<sup>6</sup> S. Deveikis, Römerių Bagdoniškis, min. veik. p. 16–17; Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 18–19.

<sup>7</sup> Spėjama, kad šiuo metu seniausias sodybos pastatas, labai apgriuvęs tinkuoto mūro sienomis namas –1833 m. inventoriuje minimas pagrindinis rūmas. Šiame inventoriuje be jo, minimi taip pat svirnas, arklidė, degtinės varyklos pastatas, rūsys, tvartas,

Mykolas II Steponas, Mykolas III Kazimieras ir „mūsiškis“, Mykolas IV Pijus Paskalis. Beje, prieš pat mirtį, 1852 m. Mykolas Juozapas minėtąjį kompleksą padalino: Antanašę ir Kriaunas pavedė sūnui Edvardui Römeriui, žyriam dailininkui, o Bagdoniškį, – vaikaičiui, anksti mirusio sūnaus Mykolo Stepono sūnui Mykolui Kazimierui Römeriui (1845–1920)<sup>1</sup>. Šis 1869 m. Drezdene vedė Konstanciją Tukałto, Vileikos pavieto bajorų maršalkos, 1863 m. sukilėlių atviro šalininko, Sibiro tremtinio Mečislovo Tukałto dukrą. Po tremties jo šeima buvo emigravusi į Drezdėną. Jaunieji grįžo į Bagdoniškį ir sėkmingai ėmėsi ūkininkavimo ir dvaro pastatų puoselėjimo. Šeima sparčiai gausėjo. Viena po kitos pasaulį išvydo dukros: Konstancija (1870 06 19), Eliza (1871 10 50), Helena (1873 06 14), Elvira (1874 09 12). 1877 m. gimęs ilgai lauktas sūnus, kuriam tradiciškai buvo duotas Mykolo vardas, po 7 mėnesių mirė. Netrukus, 1878 06 18, vėl gimė dukra Marija, o kiek vėliau, – 1880 05 17 – ir Mykolas Pijus Paskalis Römeris. Nepaisant to, kad tėvo rūpesčiu buvo daugiau ūkis nei visuomenės reikalai, šeimoje tvyrojo patriotinė atmosfera. Anot Römerio, „[...] Karai už laisvę ir nepriklausomybę, sukilimai, sąmokslai – tai buvo gyva epopėja, kuria maitinosi mano įspūdžiai ir idealai nuo mažų dienų. Žuvimai karo laukuose, ištrėmimai, emigracija, kalėjimas – tai buvo garbės titulai, apie kuriuos sužinodavau ne tik iš knygų, bet ir gyvų mano tėvų ir jų giminių žodžių. Nukentėjusių vardai – tai buvo ne pašalinių žmonių, bet mano dėdžių, senelių ir t. t., vardai. Visa, kas valdiška, kas apskritai rusiška – buvo nekenčiama, nes buvo smurto, neteisingumo, skriaudos simbolis. Kiek buvo nekenčiamas Rusijos ir rusų vardas, tiek aukštai ir šviesiai mano sąmonėje žibėjo Lenkijos ir Lietuvos, lenkų ir lietuvių vardas. Tai buvo teisingumo ir tiesos, laisvės ir garbės vardai. Tokiais buvo mano vaiko įspūdžiai ir sąvokos, kurie giliai veikė mano sąmonę.“<sup>2</sup> Ir tai vyko daugiau motinos nei tėvo įtakos dėka<sup>3</sup>. Vaiką veikė ir aukštaitiškai lietuviška dvaro aplinka. Šeima su tarnais lietuviams bendravo lietuviškai, nepaisant, kad ir tėvas, ir motina laikė save lenkais. Lenkiškumas ir lietuviškumas, kalbos ir kultūrinės tradicijos prasme, tuomet dar nebuvo priešprieša. Kaip nurodo M. Römeris, „šeima buvo lenkų tautinės kultūros, šeimos kalba – lenkų. Tačiau turėdamas auklę lietuvių – aš pirma išmokau kalbėti lietuviškai, negu lenkiškai“<sup>4</sup>. Prie viso to, asmenybės formavimuisi akivaizdi ir šiaurės rytų Lietuvos kraštovaizdžio paveika. Anot jo, „veiksny, kuris [...] turėjo labai smarkiai veikti mano psichiką, buvo Bagdoniško kraštovaizdis, tikrai nepaprastai nuostabus, turintis priekalnių kraštovaizdžio bruožų [...]. Man atrodo, kad Bagdoniškis, ypač jo kraštovaizdis, ir yra tas raktas mano meilės Lietuvai ir jos tautai, o kartu ir mano politinei-tautinei nuostatai...“<sup>5</sup> Paauglystės, jaunystės metais visa tai pasitarnavo jo visuomeninių-politinių nuostatų formavimuisi. Mokydamasis elitinėje Teisininkų mokykloje Peterburge (1892–1901), studijuodamas Jogailos universitete Krokuvėje (1901–1902) bei Politikos mokslų mokykloje Paryžiuje (1902–1905) M. Römeris susipažino su socialistinėmis idėjomis, perprato nacionalizmo idėjų patrauklumą ir pavojų. 1898–1901 m., masiniai Rusijos universitetų studentijos bruzdėjimai, streikai pasiekė ir „pravoviedų“ jaunimą. Tad Römeriui kartu su kitais teko dalyvauti sueigose, mitinguose, klausyti „karštų revoliucinių kalbų“. Tokiu būdu, anot jo,

---

vasaros ir žiemos kluonai, paukštėdė. (S. Deveikis, Römerių Bagdoniškis, min. veik. p. 17). 1874 m. buvo pastatytas naujas gyvenamas namas (Z. Solak. *Między Polska a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 21).

<sup>1</sup> S. Deveikis, Römerių Bagdoniškis, min. veik. p. 17.

<sup>2</sup> Mykolo Römerio autobiografija. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 186.

<sup>3</sup> Savo autobiografijoje M. Römeris pažymi, kad „mano sąmonei, pažiūrų bei visuomeninių idealų formavimuisi tėvas neturėjo jokios įtakos, bet aš visada žavėjaisi besąlygišku jo sąžiningumu, ir galbūt jis mano širdyje įdiegė padarumo kultūrą ir pasibaurėjimų veidmainystę. [...] Motina man darė didžiausią įtaką. Kai augau, jos jausmai ir pažiūros formavo mano mąstymą.“ Anot jo, kaip tik motina buvo labiau artima liaudžiai, humanistė, gailėstinga, bendravo su kaimo žmonėmis, lankė valstiečių sodybas, pažinojo jų gyvenimą, jiems padėjo, ypač gimdyvėms, neskyrė savęs nuo jų, o jos lenkiškumas buvo vietinis, susijęs su istorine Lietuvos tradicija. Apsiskaičiusi, tolerantiška ir, – skirtingai nuo tėvo – nebuvo scholastinės katalikybės adeptė. Jos katalikybė buvo „stilizuota kalviniškos tradicijos“, kurią perėmė iš kalvinės motinos – Konstancijos iš Švidų [z domu Świdła] (*Auto-žyciorys Profesora Michała Römera*, LMAB, F. 138–2262, l. 15, 23–25).

<sup>4</sup> Prof. Mykolo Römerio autobiografija / Parengė Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 230. (Originalas saugomas: Lietuvos valstybės archyvas, F. R–762, ap. 2, b. 494).

<sup>5</sup> *Auto-žyciorys Profesora Michała Römera*, LMAB, F. 138–2262, l. 26–27.



„baigdamas „Pravovieđų“ mokyklą aš jau buvau persiėmęs naujomis idėjomis ir sąvokomis, kurių mano šeimoje ir apskritai dvarininkų visuomenėje aš rasti negalėjau. Mano senas revoliucinis nusistatymas be tautinio [lenkiško istorinės Lietuvos prasme] ir politinio (valstybinio), įgijo dar ryškų socialinį pobūdį. Aš netapau socialistu, bet buvau įsitikinusi griežtu demokratu, karštu liaudininku – jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiais ir griežtomis šios krypties simpatijomis.“<sup>1</sup> Paryžiuje šias nuostatas sutvirtino tam tikra praktinė veikla: 1903–1904 metais Römeris buvo vienu Lenkijos socialistų partijos buvusio studentų būrelio *Spójnia* („Jungtis“) bei draugijos *Związek Postępowej Młodzieży Polskiej* („Pažangiojo lenkų jaunimo sąjungos“) vadovu. Tuo metu bei vėliau palaikė ryšius ir labai gerbė vieną iš PPS („Lenkijos socialistų partijos“) lyderių Boleslovą Limanowskį (Boleslovą Limanovskį), bičiuliavosi su kitais šios partijos nariais (Stanislovu Gierszynskiu (Stanislovu Gieršynskiu) ir kt.)<sup>2</sup>. Kaip tik Paryžiuje įvyko ir Römerio realios, besiformuojančios modernios Lietuvos, „atradimas“. Čia jis „atrado“ savo pilietinę („krajovco“) poziciją ir tapo lietuvių atgimimo šalininku. Per St. Gieszynskį, jis suartėjo su čia veikusia lietuvių studentų draugija *Lithuania*. Kaip jis pats nurodo: „Iki 1904 metų mažai apie tai svarsčiau, nors suvokiau lietuvių klausimo svarbą, o širdyje jaučiau sentimentų lietuvių reikalui.“<sup>3</sup> Ir tik po pokalbių su aktyviu šios draugijos nariu, studentu, žemiečiu Juozu Petručiu M. Römeris nebegalėjo likti abejingas lietuvių tautiniam judėjimui: „Pirmieji mano pasikalbėjimai su Juozu Petručiu paveikė mane kaip naujo pasaulio atidengimas, kaip tiesos saulė, kuri būtų iš karto užtekėjusi mano psichikoje ir pašalinusi mano sielos naktį. Tai buvo vienas rimčiausių mano gyvenimo įspūdžių, turėjusių lemiančią reikšmę visam gyvenimui“<sup>4</sup>. Kaip tik J. Petručius, anot M. Römerio, jį įtikino, kad „...Lietuvių tautinis judėjimas esąs ir mano kaip Lietuvos piliečio, reikalas, kad aš ir būčiau asmeniškai, tautinės kultūros atžvilgiu, lenkas, o ne lietuvis. [...] jeigu aš pasisakau lietuvių tautinio atgimimo simpatiku, jeigu aš savo įsitikinimais demokratas, žiūriu į šį judėjimą kaip į masinį liaudies kėlimąsi švieson, kultūron, veikluman, tai aš, kaipo Lietuvos pilietis, ne tik galiu, bet ir privalau dėtis su lietuviais į šią bendrą Lietuvos jaunimo draugiją [*Lithuania* – R. M.]“<sup>5</sup> 1907 metai praleisti prie knygų Lietuva.

Studija apie lietuvių tautos atgimimą rašymo<sup>6</sup> galutinai susistemino jo nuostatas, o teigiamas lietuvių ir, iš esmės, lenkų spaudos jos vertinimas įtikino, kad jų pagrindu įmanomas ir praktinės veiklos organizavimas.

Apibendrinant, galima teigti, kad dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, karo laikotarpiu M. Römeris kalbos ir kultūros požiūriu buvo vienas iš tų sulenkėjusių buvusios LDK bajorijos atstovų, kurie laikėsi valstybinio ir kultūrinio senosios LDK atskirumo nuo Lenkijos karalystės principų, nepraradę LDK piliečio savimonės ir liko lietuviais istorine (politine) prasme. Tokį savęs suvokimą jis yra užfiksavęs ne viename *Dienoraščio* puslapyje: „Esu lenkas, – rašė jis, – tikras Lietuvos pilietis, Lietuvos kraštietis, bet ne Lenkijos pakraščio gyventojas [...] Lietuva man su sostine Vilniumi yra bendra lietuvių ir Lietuvos lenkų krašto Tėvynė [...]. Nerimsta manyje galbūt kažkokia protėvių dvasia, dvasia tų kilnaus kraujo senelių ir prosenelių, kurie priešdemokratinius laikais būdami „natione“ ir kultūros požiūriu lenkais, vis dėlto turėjo pilietinį pojūtį ir savo poelgiais išreiškė ne vien tik tautybės [*narodovošci* – R. M.] valią ir poreikius, bet visumos, bendrijos, ištiso krašto su visa jo liaudimi, pasyvia ir apatiška jėga, siekius. Galbūt yra manyje išlikęs atavizmas iš tų močiučių, kurios, kaip a. a. senelė Tukałłowa, laikė save ir savo giminę ne lenkiška, bet krajovcine, rusiniška, iš dalies lietuviška, kultūros požiūriu derinančia visa tai su lenkų tautybe. Galbūt tai yra visuomeninės pareigos senasis instinktas, iškilęs viršum luomo egoizmo dar tais

<sup>1</sup> Mykolo Römerio autobiografija, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 188.

<sup>2</sup> Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Romera 1880–1920*, p. 31–32; 39–42.

<sup>3</sup> M. Römer, *Wspomnienia*, VUB RS, F75–10, p. 3.

<sup>4</sup> Mykolo Römerio autobiografija. Parengė M. Maksimaitis, min. veik., p. 118.

<sup>5</sup> Ten pat, p. 119.

<sup>6</sup> Plačiau žr.: R. Miknys; Įvadas veikalo „Mykolas Römeris, *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*“ lietuviškajam leidimui. M. Römeris, *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. XIII–XXIII.

laikais, kada luominiai skirtumai dar nebuvo visiškai išryškėję ir kada aukščiausi politinės tautos sluoksniai iš esmės sukaupė viso krašto istoriją, o geriausi žmonės jautė pareigą ir sąžinės balsą veikti inertiškos, pasyvios, politiškai beteisės ir nebrandžios visumos vardu. Galbūt esu vienas iš paskutiniųjų mohikanų tos didžiosios epigonų epochos, kuri Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje pasižymėjo nuostabia Lietuvos lenkų gulgės giesme. Ir kas žino, mano potraukis prie liaudies ir demokratijos, harmoningai derantis su mano pilietiška Lietuvos atžvilgiu nuostata, nėra tas pat minėto gilaus visuomeninio instinkto padarinys geriausių praeities dalelių atavizmo ir asmeninių mano įsitikinimų lydinys.”<sup>1</sup> Pažymėtina, kad M. Römeris tapatino save kaip pilietį su istorine Lietuva, kuri XX a. pradžioje apėmė maždaug tuometines Gardino, Vilniaus, Kauno, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijas. Matydamas, kad kylanti lenkiškojo, lietuviškojo nacionalizmo banga gali suskaldyti šį kraštą į atskiras dalis, sukelti gilią čia gyvenančių tautų nesantaiką, įžiebtį dėl ginčijamų teritorijų ilgalaikius nesantaikos židinius, M. Römeris bandė šiai griaušančiai jėgai priešpriešinti minėtųjų nuostatų pagrindu sukurtą specialią „krajovcinę“ ideologiją. Leisdamas Vilniuje 1906 m. pilietinės savimonės ir su ja susijusių idėjų propagandai skirtą laikraštį *Gazeta Wileńska*, M. Römeris diskusijose ir aštriuose ginčuose su panašios savimonės Vilniaus lenkų demokratų veikėjais Tadu Vrublevskiu, Ludwiku ir Witoldu Abramovicziais (Liudviku ir Vitoldu Abramovičiais), Bronisławu Krzyżanowskiu (Bronislavu Kżyżianovskiu), Zygmundu Nagrodzkiu ir kitais išryškino svarbiausius šios ideologijos bruožus. Jos esmę sudarė požiūris į Istorinę Lietuvą kaip integralų kraštą, besiremiantį istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūriniu bendrumu<sup>2</sup>. Krajovciškumas buvo apibrėžtas kaip griežtai demokratinė, nesusijusi nei su viena krašte gyvenančia tauta (lietuviais, lenkais, žydais, baltarusiais), t. y. antinacionalistinė ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Traktuodamas senąją LDK kaip kelių tautų tėvynę ir nematydamas galimybių joms civilizuotai atsiskirti dėl neišvengiamų teritorinių tautinių konfliktų, M. Römeris pasisakė prieš vienos kurios nors tautos interesų iškelimą aukščiau krašto bendrųjų interesų, deklaravo krašto (Istorinės Lietuvos) tautų lygias teises į laisvą ekonominį, kultūrinį, tautinį vystymąsi<sup>3</sup>. Krašto tautų tautinių kultūrinių poreikių ir siekių suderinamumo galimybes jis siejo su pilietinio principo iškelimu virš tautinio, demokratijos įsigalėjimu krašte, t. y. išsirutuliojus liaudies tautinės savimonės formavimosi ir visuomenės pilietėjimo procesams. Jis griežtai kritikavo tuometinį Ludviko Abramovicziaus „grynąjį“ demokratiškumą, skelbiantį vien tik krašto lenkų liaudies įtautinimą, įvisuomeninimą, įvardydamas jį tautiniu ir atveriančiu kelią nacionalizmui. M. Römeris rašė: „Krajovcinė demokratija yra viena, nesvarbu ar ji lietuviška, ar lenkiška, ar baltarusiška, ar žydiška... Tai yra statymas vieno visuomeninio pastato, bet ne eilės atskirų tautinių trobelių.“<sup>4</sup> Kai M. Römerio oponentas ir krašto demokratiją (liaudį), ir visą visuomenę aiškino kaip kelių atskirų lygių visuomenių – lenkų, lietuvių, baltarusių – darinį, pats Römeris siekė konsoliduoti lenkų, lietuvių, baltarusių demokratų veiklą, orientuodamas ją ne tik į etniškai kultūriškai daugialytės Istorinės Lietuvos liaudies tautinės savimonės raidą, bet ir kad, pasiremiant pastarąja, būtų diegiamas tai liaudžiai viso krašto – Istorinės Lietuvos – bendrumo suvokimas<sup>5</sup>. Šia prasme demokratiniai tautiniai krašto judėjimai, ypač lietuvių, buvo vertinami jo kaip organizuojantys veiksniai Istorinės Lietuvos žmonių pasyvioje masėje, kaip potencialūs veiksniai pilietinei krašto visuomenei susidaryti<sup>6</sup>.

Tautiniu požiūriu tokios visuomenės neatskiriama dalimi M. Römeris laikė ir lenkų visuomenę (ko dažnai nenorėjo pripažinti net lietuvių bei baltarusių demokratai), pabrėždamas, jog „lenkų

<sup>1</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 26. LMAB F. 138–2252, l. 375.

<sup>2</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 1. LMAB, F. 138–2228, l. 53, 64, 88, 93; ten pat, t. 2. LMAB, F. 138–2229, l. 42, 49, 50, 55, 89, 105, 227, 252, 409, 412, 465–470; ten pat, t. 3. LMAB, F. 138–2230, l. 62, 65, 66, 89, 90, 262, 305, 323, 324.

<sup>3</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 2. LMAB, F. 138–2229, l. 89, 227, 489; ten pat, t. 3. LMAB, F. 138–2231, l. 62, 66.

<sup>4</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 2. LMAB, F. 138–2229, l. 89, 252; ten pat, l. 227.

<sup>5</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 3. LMAB, F. 138–2230, l. 62, 66.

<sup>6</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 2. LMAB, F. 138–2229, l. 489.

demokratinė krajovalcinė kryptis siekia įtvirtinti lenkų visuomenę krašte kaip vieną iš vietinių visuomenių šalia lietuvių ir baltarusių... – čia pat nurodydamas: – be „tuteišių“ masės, kurios „įtautinimo“ forsuoti negalima, yra dar demokratija, kitaip tariant, liaudies masė, – lenkiška, jau įtautinta (tautiškai susivokusi) ir turinti teisę savarankiškai tautinei būčiai krašto visuomenėje.“<sup>1</sup> Kadangi ši visuomenė, skirtingai nuo lietuvių ir baltarusių, nebuvo lokalizuota, o liko išsibarsčiusi po visą Istorinę Lietuvą, tai jau M. Römeris numatė jungiančios grandies tarp baltarusių ir lietuvių paskirtį. Čia visų pirma buvo atsižvelgiama į lenkiškosios kultūros reikšmę krašte, ypač katalikiškoje Baltarusijoje, Vilniuje. „Savo esme kraštas nėra lenkiškas, tačiau lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klijai, kurie jungia įvairiatautę liaudį į vieną krašto visumą. Lenkiškumas turi ten net paramą ir vaidina svarbų teigiamą vaidmenį, – kultūrinį, ir visuomeninį, ir politinį.“<sup>2</sup> Pagrindinė sąlyga tokiam lenkiškumo vaidmeniui ir sėkmės laidas – krajovalcinė demokratija. Jo nuomone, pati Lenkija kultūrinio dvasiniu požiūriu buvo labai artima Istorinei Lietuvai. Todėl Lenkijos nepriklausomybės siekį M. Römeris apibūdino kaip „laisvės idėją, didžiąją Vakarų kultūros misiją Rytų pakraščiuose. Kaip Lenkija buvo krikščionybės atrama, taip dabar yra Europos kultūros ramstis. Lenkija ne tik savo tautinės idėjos, bet ir bendrosios idėjos riteris. Jos šūkis „Už mūsų ir jūsų laisvę“ išreiškia seną istorinę tiesą ir viltį, kuriai dabar tikriausiai lemta išsipildyti...“<sup>3</sup> Matyt, nevertėtų stebėtis idealistinėmis M. Römerio aspiracijomis, nes 1915 m. pradžioje besivaduojančios iš nelaisvės „legioninės“ Lenkijos įvaizdis dar nebuvo užtemdytas endekiško imperializmo šešėlio.

1914 m. rudenį–1915 m. žiemą, kada Pirmojo pasaulinio karo akivaizdoje atgimė realios viltys valstybingumą atgauti, Vilniuje, dažniausiai M. Römerio bute, vyko vietos lenkų demokratų bendri susitikimai – pasitarimai su baltarusių, lietuvių demokratais, siekiant surasti tinkamą poziciją Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos formulei. Tokią poziciją buvo numatoma pateikti planuotiems 1915 m. pradžioje pokalbiams – susitikimams Peterburge su kadetais (Rusijos konstitucinės demokratinės partijos nariais) ir kitais Rusijos liberaliaisiais sluoksniais. Diskusijų metu tarp minėtų demokratių veikėjų ir išsikristalizavo savita M. Römerio Lietuvos valstybingumo atkūrimo koncepcija. Nepaisant to, kad jis nematė galimybių tokiai autonomijai įgyvendinti Rusijos sudėtyje, pačią autonomijos idėją jis traktavo kaip nepriklausomybės idėjos pradžią. Jis kritiškai vertino dar nuo pat Didžiojo Vilniaus seimo lietuvių keliamą etnografinės Lietuvos autonomijos koncepciją, nors lietuvių nuostatą suprato ir pateisino. M. Römeriui buvo suprantamas lietuvių politikų nenoras susieti lietuvių tautos sąjūdį su „didžiule pasyvia, neįtautinta ir nejvisuomeninta baltarusių liaudies mase“<sup>4</sup>. Anot jo, jungimasis su baltarusiais lietuviams neatnešų jokios realios naudos, o tik apsunkintų jų politinį gyvenimą, poziciją, sukeltų grėsmę jų pačių teisinių valstybinių idealų realizavimui, nes kompromituotų jų siekius prieš galingąją Rusiją, nepripažįstančią baltarusių tautos<sup>5</sup>. Tačiau pritarti lietuvių pozicijai negalėjo, nes buvo įsitikinęs, kad tokiu atveju Rytinė Baltarusija būtų palikta surusitimui ir amžinai prarasta, o Vakarinė dalis – katalikiška Baltarusija – būtų polonizuota. Lietuviai aiškiai stengtųsi sulietuvinti baltarusius, bet vargu ar jiems tai pasisektų. M. Römeris etnografinės Lietuvos koncepciją vertino kaip realiausią, kadangi pastaroji rėmėsi išsivysčiusiu tautiniu demokratiu judėjimu, tautiškai susipratusia lietuvių liaudimi<sup>6</sup>.

Nenusižengdamas krajovalcinėms nuostatoms, neabejodamas dėl būtinumo atsiskirti nuo Rusijos, M. Römeris suformulavo nepriklausomos Istorinės Lietuvos idėją, sėdamas ją su Lenkijos

<sup>1</sup> Ten pat, l. 323.

<sup>2</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 26, LMAB, F. 138–2252, l. 195.

<sup>3</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 4, LMAB, F. 138–2231, l. 368.

<sup>4</sup> Ten pat, l. 206.

<sup>5</sup> Ten pat, l. 257.

<sup>6</sup> Ten pat, l. 300.

nepriklausomybės atkūrimu. Tuo jis atgaivino Jogailaičių Respublikos viziją, pasirinkdamas, kaip pats pažymėjo, „mažiau matomą, daugiau teorinį, nei lietuvių koncepcija, kelią“, nes lietuvių koncepcija „nieko negali priešpastatyti Rusijos valstybingumui, jos imperializmui“<sup>1</sup>. Visai kitaip M. Römeris aiškino Jogailaičių Respublikos idėją, kuri, jo manymu, galėjo tapti įrankiu liaudžių (lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, lenkų) nuo „jūros iki jūros“ politinei emancipacijai. Pasak jo, net ir lietuvių tautiniams siekiams jėgų santykis ir raidos tendencijos tokioje Respublikoje (Žečpospolitoje) daug palankesnės nei didžiulėje, besiremiančioje Azija (visų pirma istorine kultūrine prasme), Rusijoje. Tikėdamas lygiateisių liaudžių „nuo jūrų iki jūrų“ federalizmo principu įgyvendinimo galimybe, jis numatė tokio principo veikimo galimybę ne tik tarp senųjų aliantų (Lenkijos ir Istorinės Lietuvos – LDK), bet ir tarp Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos ir eventualiai Latvijos, kaip nepriklausomų tautinių valstybių, besijungiančių į tam tikrą sąjungą: „Tokia Respublika (gali būti ir Karalystė, nes vartojam Respublikos vardą to valstybingumo istorinės formos požiūriu) būtų savo prigimtimi nauja Austrija. Įvairių tautų jėgų santykis tos valstybės viduje būtų toks, jog federacinės tendencijos turėtų joje išryškėti ir vėliau arba anksčiau atvesti iki sudėtinės valstybės išsiskyrimo į nepriklausomas valstybes: Lenkiją, Lietuvą, Ukrainą, Baltarusiją ir eventualiai Latviją. Taigi Respublika „... būtų Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos liaudies emancipacijos įrankis, laisvės luotas ir taranas, skirtas sudaužyti Maskvos įkūnytam Rytų goduliui...“<sup>2</sup> Vadinas, mažiausiai dviejų etnopolitinių darinių valstybei, t. y. Istorinei Lietuvai tokia federacija su Lenkija, arba Jogailaičių Respublika, būtų pereinama forma į nepriklausomybę. Svarbiausias vaidmuo joje buvo skiriamas Lenkijai, jos potenciali, siekiant atsiplešti nuo Rusijos. M. Römeriui 1914–1915 m. principinių kolizijų dėl Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės idealų nebuvo<sup>3</sup>. Jo Lietuvos valstybingumo koncepcijos esmę sudarė Lenkijos ir Istorinės Lietuvos federacija, kuri turėjo dviejų savarankiškų demokratinų valstybių susivienijimą, užtikrinantį abiejų valstybių egzistenciją sudėtingoje geopolitinėje situacijoje ir pirmiausia garantuojanti išsivadavimą iš Rusijos valstybinės priklausomybės. Antra vertus, pasinaudojus Jogailaičių Respublikos idėja, buvo numatyta galimybė šiam „susivienijimui“ buvusioje Respublikos teritorijoje „nuo jūrų iki jūrų“ evoliucionuoti į modernių nepriklausomų tautinių valstybių sąjungą. Tuo būdu jo koncepcijoje buvo kalbama apie dviejų ir daugiau etnopolitinių darinių susivienijimą Lenkijos ar Respublikos vardu. Taigi – ne endekų puoselėta imperialistinė tautinė „Didžioji Lenkija“, o modernių demokratinė, kultūrinė ir politinė artimų valstybių sukūrimas ir jų sąjunga bei Vakarų kultūros apsauga šiame regione nuo bizantiškosios kultūros ekspansijos.

Suprantamas politinėje diskusijoje dalyvavusių lietuvių (J. Šaulio, M. Biržiškos, A. Janulaičio, J. Vileišio, F. Bortkevičienės) būgštavimas, ar tokioje „unijoje“ neįsivyras endekų interesai, t. y., ar neatgims lenkų šovinizmas pirmiausia tarp sulenkėjusios vietos bajorijos, dvarininkų, M. Römeris pažymėjo šio susivienijimo demokratinį pobūdį, kuris ir privalėjo neleisti ar susilpninti tokių tendencijų reiškimąsi. Demokratiškumas, lygiateisiškumas turėjo vyrauti vidaus ir išorės santykiuose. Čia kaip pavyzdys buvo nurodomas tuo metu austromarksistų plačiai propaguotas „liaudžių Austrijos“ modelis. „Kalbama ne apie Lietuvos ir Lenkijos senosios unijos atnaujinimą, nes dabartiniai visuomeniniai, kultūriniai ir tautiniai santykiai, veikiami demokratizacijos, yra jau kiti nei Jogailaičių unijos kūrimosi laikais. Kiti santykiai, kitos plėtros tendencijos reikalauja ir naujų formų. Kalbame ne apie Unijos atnaujinimą, bet apie nepriklausomų federacijų, apie išsivadavusių iš Rusijos valstybinės priespaudos naujų „liaudžių Austriją“<sup>4</sup>. Planuojant į tokį susivienijimą įtraukti Ukrainą ir Latviją<sup>5</sup>, matyt, buvo, ieškota galimybių sumažinti Lenkijos politinės kultūrinės, militarinės hegemonijos grėsmę minėtoje

---

<sup>1</sup> Ten pat, l. 315.

<sup>2</sup> Ten pat, l. 332.

<sup>3</sup> Ten pat, l. 334.

<sup>4</sup> Ten pat, l. 355.

<sup>5</sup> Ten pat; l. 329, 371.

federacijoje.

M. Römerio koncepcija iš esmės skyrėsi nuo 1915–1922 m. susiformavusių ir plačiai paplitusių vadinamų „federalistinių“ koncepcijų. Pastarosios Istorinei Lietuvai pripažino politinį teritorinį vientisumą tik atnaujinus jos ryšius su Lenkija, o Lietuva buvo aiškinama kaip iš atskirų kantonų arba autonominių vienetų sudaryta valstybė<sup>1</sup>. Tuo būdu buvo pasisakoma už federaciją federacijoje, kuri buvo visai kito lygmens nei išdėstyta M. Römerio. „Federalistų“ koncepcijos garantavo aiškų politinį, kultūrinį ir kitokį Lenkijos dominavimą tokioje sąjungoje, o M. Römeris jos vengė.

Pažymėtina, kad M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcijos pagrindinių teiginių brandinimo laikotarpis sutapo su jos įgyvendinimo pradžia. Čia tam tikrą vaidmenį suvaidino Vilniaus lenkų, lietuvių ir baltarusių demokratų pasitarimai arba pokalbiai Lietuvos autonomijos, politinio savarankiškumo klausimais, kurie prasidėjo dar 1914 m. rudenį, tačiau savotiška preliudija jiems buvo 1911–1913 m. asmeniniai ryšiai, parengę idėjinį politinį klimatą artimesniam bendravimui ir diskusijoms. Tai buvo ypač svarbu, nes vis labiau politizuojantis lietuvių tautiniam judėjimui, stiprėjant endekų įtakai lenkų tautiniame judėjime, brendo visų pirma lietuvių ir lenkų inteligentijos, šių judėjimų aktyvo, tarpusavio nepasitikėjimas, įtarumas, skatinę vidinę ir išorinę lietuvių-lenkų konfrontaciją. Dėl jos kilo problemų ir demokratinių pažiūrų inteligentijos bendravimui, nes reikėjo derinti siaurus jų atstovaujамų tautinių bendrijų interesus su bendraisiais demokratijos, krašto poreikiais. Šiomis sąlygomis inteligentijos suartėjimui labai svarbūs tapo Vilniaus masonų organizacinės struktūros ir ryšiai. Kaip žinoma, masonai buvo ir yra žmonijos tarpusavio meilės, brolybės idealų, žmonių dvasios laisvės propaguotojai. Todėl suprantama, kad, apsijungusius į jų organizacines struktūras, Vilniaus lenkų, lietuvių, baltarusių veikėjus vienijo bendras siekis priešintis prievartai, kuri buvo tapatinama su Rusijos imperijos priespauda. Lietuvos politinio savarankiškumo įgyvendinimas, Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas kovoje prieš bendrą priešą tapo šiems veikėjams praktine šio siekio išraiška.

Lietuvos masonų veiklos tyrinėtojai<sup>2</sup> pastebi, kad Vilniuje jau nuo 1898–1899 m. veikė žymaus advokato, krajojcinių pažiūrų visuomeninio-politinio veikėjo Tado Vrublevskio paramasoninė neošubravcų draugija, tęsusi XIX a. pirmojo ketvirčio žymios Vilniaus masonų ložės *Šubravcų* tradicijas. Tačiau oficialiai tikroji ložė Vilniuje buvo atkurta 1910 m. Tais metais buvo įkurta Rusijos kadetų (Rusijos konstitucinės demokratų partijos narių) iniciatyva besiremianti „Didžiųjų Rusijos Rytų“ provincinė ložė *Jedność* („Vienybė“). *Jedność*, taip vadinamu, meistru buvo Vilniaus gydytojas Jurgis Romas, jo pavaduotoju – kairysis endekas Liudvikas Czarkowskis (Liudvikas Čarkovskis). Iždo reikalus tvarkė meistro brolis Elijas Romas. *Jedność* eiliniai buvo lietuviai – Mykolas Sleževičius, Mykolas Biržiška, labai trumpai Donatas Malinauskis, lenkai – Vitoldas Abramowiczius, Wladyslawas Osmolowskis (Vladislavas Osmolovskis), Edwardas Sokołowski (Edvardas Sokolovskis), Bronislawas Krzyżanowski, Zygmuntas Nagrodzki, baltarusiai – Ivanas ir Antonas Luckevičiai rusai – Ivanas Prozoras bei Ivanas Kraskovskis. Tais pačiais metais iš *Jedność* atsiskyrė nauja ložė – *Litwa*. Jos meistru tapo M. Römeris, iždininku ir sekretoriumi M. Sleževičius. Be jų, ložei priklausė rusai I. Prozoras ir I. Kraskovskis, Lietuvos lenkai B. Krzyżanowski ir Z. Nagrodzki, baltarusis A. Luckevičius, žydai E. Romas (mirė 1912 m.) ir Leontijus Bramsonas. Vėliau į ją buvo priimti Vaclovas Biržiška (1911 m.), Vaclovas Bielskis, Pelikšas Bugailiškis (1911 ar 1912 m.), Andrius Bulota (1913 m.), Jurgis Šaulys (1912 m.), Jonas Vileišis (1914 m.) ir vienintelė moteris – Felicija Bortkevičienė (1915 m.), taip pat baltarusis Vaclovas Lastauskis (1912 m.). Iš *Jedność* į *Litwa* buvo perėjęs ir M. Biržiška, Aleksandras Zasztowtas (Aleksandras Zaštovtas) bei Janas Pilsudskis. 1914 m. (spalio–lapkričio mėn.) iš *Litwos* atsiskyrė dar viena ložė – *Białoruś*. Į ją

<sup>1</sup> J. Bardach, *Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści, O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, s. 271–273.

<sup>2</sup> Z. Solak, Michał Römer i masoneria wileńska (1911–1915), *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 36; J. Sawicki, *Z dziejów Wielkiego Wschodu Litwy, Przegląd Wschodni*, t. IV, z. 2 (14), s. 443.

perėjo A. Luckevičius, A. Bulota, P. Bugailiškis, M. Biržiška, A. Zasztowtas, I. Kraskovskis ir Kazimierz Ostachiewiczus<sup>1</sup>. Iš esmės, ložėse veikė Lietuvos tautų (lietuvių, žydų, lenkų, rusų, baltarusių) demokratinės orientacijos veikėjai. Informuodami, konsultuodami vienas kitą, jie, pasinaudoję šiomis struktūromis, ieškojo kompromisinių idėjų, diegė jas savo politinių visuomeninių organizacijų, grupuočių veikloje. Jie stengėsi paskatinti įjungti visuomeninius judėjimus siekti tų idėjų įgyvendinimo. Pagrindinės tokios organizacijos buvo: Lietuvos demokratų partija (LDP) ir Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Vilniaus lenkų demokratų, vadinamų krajovcais, grupė, kuri telkėsi apie laikraštį *Przegląd Wileński*, ėjusį nuo 1911 m., bei baltarusių grupė, kuri leido periodinius leidinius *Nasza Niva*, *Kurjer Krajowy* (1912–1914 m.).

1911–1914 m. minėtų masonų ložių nariai bandė apmąstyti, ieškoti galimybių koordinuoti jų atstovaujama tautinių visuomeninių politinių grupuočių siekius bei programas ir siekti istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) valstybingumo atkūrimo. Daug pastangų buvo dedama, organizuojant Lietuvos lenkų, lietuvių, baltarusių, žydų demokratinę inteligentiją bendram darbui – kovoti su nacionalistinėmis, šovinistinėmis tendencijomis krašte<sup>2</sup>. Pažymėtina, kad 1913 m. dalis ložių narių (J. Piłsudski, Ivan Budny, Z. Nagrodzki, B. Krzyżanowski), daugiausia Vilniaus lenkų demokratų veikėjai, vadovaujami brolių Vitoldo ir Ludviko Abramowiczų, sukūrė lenkų tautinę ložę, pavaldžią Varšuvai<sup>3</sup>.

Šiame sąjūdyje išskirtinis vaidmuo teko M. Römeriui. Jis buvo šios aplinkos veikėjų daugumos sumanymų inspiratoriumi. 1911 m. Vilniaus lenkų demokratinei grupei (V. Abramoviczius, B. Krzyżanowski, J. Piłsudski, Z. Nagrodzki, A. Zasztowtas, Stanislavas Ksaveras Budny) pradėjus leisti laikraštį *Przegląd Wileński*, M. Römeris stengėsi padaryti jį krajovcines idėjas propaguojančiu spaudos organu ir planavo apie jį suvienyti minėtus demokratinius sluoksnius<sup>4</sup>. Nepavykus to padaryti dėl griežto V. Abramowicziaus nusistatymo naudoti laikraštį lenkų demokratinei partijai kurti, M. Römeris rėmė baltarusių iniciatyvą leisti laikraštį *Kurjer Krajowy*, stengdamasis taip realizuoti savo siekius<sup>5</sup>.

Istorinės Lietuvos integralumo, krajovcinės demokratijos idėjas M. Römeris propagavo tarp Vilniaus lenkų demokratinio jaunimo, skaitydamas paskaitas, dalyvaudamas jų pokalbiuose<sup>6</sup>. Matydamas šios jaunuomenės užsidegimą remti Galicijoje 1912 m. kurtų legionų veiklą, jis atkreipė jos dėmesį ir į skirtingą Lenkijos ir Lietuvos geopolitinę padėtį, jų specifinius interesus<sup>7</sup>. Kaistant Europos didžiųjų valstybių santykiams 1913 metais, M. Römeris ėmė skleisti ir tarp Vilniaus lenkų demokratų idėją, jog negalima mechaniškai tapatinti Lietuvos ir Lenkijos ir taip organizuoti tų kraštų išsivaduojamąjį judėjimą. Jis skatino lenkų demokratų užmegzti glaudesnius organizacinius ryšius su lietuvių demokratais ir parengti bendrą Lietuvos išsilaisvinimo koncepciją, atitinkančią visų krašto tautų poreikius. Jis teigė, jog veikdami lenkų demokratai turi būtinai laikytis pilietinio lojalumo kraštui principo, neprimesti kraštui lenkiško charakterio, nes tik tuo būdu galimas bendradarbiavimas su lietuviais<sup>8</sup>.

M. Römerio pastangų dėka 1913 m. vasario 6 (19) d. pas jį susirinko A. Bulota, M. Sleževičius, J. Vileišis, Antanas Žmuidzinavičius, Stasys Šilingas, Vitoldas ir Liudvikas Abramovicziai, Janas Piłsudski, A. Zasztowtas, V. Markowski, Stanisławas Bagińskis, Janas Vitoldas Boguszewskis. Pirmą kartą oficialiai bandyta svarstyti bendrą taktiką dėl tuomet Galicijoje rengto lenkų sukilimo. Kalbėję susirinkime A.

<sup>1</sup> Michał Römer, *Dziennik*, t. 4, LMAB, F. 138–2231, l. 404.

<sup>2</sup> Plačiau apie tai: R. Miknys, Mykolas Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris*, p. 98–103; J. Sawicki, Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemių tautinės problemos, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15. Vilnius, 1999, p. 31–35.

<sup>3</sup> J. Sawicki, Z dziejów wolnomularstwa w Wilnie, *Studia i materiały WSP*, Olsztyn 1994, nr. 58, s. 201–209.

<sup>4</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 1, l. 107, 144, 213, 227.

<sup>5</sup> Ten pat, l. 449, 487.

<sup>6</sup> Ten pat, l. 448, 489–490.

<sup>7</sup> Ten pat, l. 490; M. Römer, *Dziennik*, t. 3, LMAB, F. 138–2230, 1.1, 16. 138–2230. 1.1, 16.

<sup>8</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 3, l. 19–20.

Bulota bei J. Vileišis buvo nusiteikę antirusiškai, bet kartu su kitais dalyviais pripažino, kad toks pat sukilimas Lietuvoje negalimas, pavojingas Lietuvai, nes Lietuvos geopolitinė situacija buvo sudėtingesnė nei Lenkijos<sup>1</sup>. Anot minėtų lietuvių demokratų, nenorėta, kad vėl pasikartotų 1863 metai.

1913 m. gruodžio–1914 m. vasario mėnesiais vyko Lietuvos tautų demokratinių veikėjų susirinkimai, dar 1913 m. rudenį Maskvoje atnaujintos, „Autonomiškų – federalistų sąjungos“ Lietuvos skyriui įkurti. Tarp dalyvių buvo: M. Römeris, A. Zosztawtas, Kazimierz Ostachiewicz, A. ir J. Luckevičiai, Waclaw Iwanowski, J. Romas, Cemakas Šabadas, J. Černichovas, Čarnas, L. Kraskovskis, J. Šaulys, A. Janulaitis, A. Bulota, J. Vileišis. Manoma, kad skyriaus darbu nukreipti Lietuvos politinės autonomijos siekiams ir palankios Rusijos viešosios nuomonės formavimui<sup>2</sup> (41). Tačiau ginčai, kokia koncepcija (istorinės ar etnografinės Lietuvos) remtis siekiant autonomijos (42), sutrukdė įkurti tokį skyrių. 1914 m. pabaigoje minėtos sąjungos Lietuvos skyrius kaip organizacinė struktūra iš esmės neveikė.

Karui prasidėjus išryškėjo naujos aplinkybės. 1914 m. spalio 19–22 (lapkričio 1–4) d. Peterburge įvyko *Rusijos Didžiųjų Rytų* ložės iniciatyva organizuotas opozicinių caro valdžiai jėgų suvažiavimas, arba ložės konventas, svarstęs tų jėgų taktiką karo metais. Vilniui, kartu Lietuvai ir Baltarusijai, be M. Römerio, atstovavo C. Šabadas ir A. Luckevičius<sup>3</sup>. Suvažiavime išaiškėjo, kad rusų kadetai, liberaliai mąstantys inteligentai yra labai toli nuo pavergtų tautų siekių. Jų reformistiniai sumanymai nesiekė toliau konstitucinio centralizmo ir buvo priešingi autonomijos idėjoms. Jie buvo už stiprios Rusijos vieningumą modernios rusų politinės tautos (nacijos) pagrindu. Jie atmetė atvežtą Vilniaus atstovų „autonomistų grupės“ parengtą nutarimo projektą. Iš to paaiškėjo, kad Rusijos liberalizmas yra imperialistinis, o revoliucija Rusijoje, nors ir galima, bet negarantuoja tautų laisvės, išsivadavimo. Todėl tarp Lietuvos demokratų bei minėtų socialdemokratų, dar labiau sustiprėjo ir iki tol brendusi mintis apie galimybę be Rusijos revoliucijos spręsti Lietuvos politinio savarankiškumo problemą, derinant ją su Lenkijos valstybingumo atkūrimu<sup>4</sup>.

Atsižvelgdami į tai, Vilniaus lenkų demokratai (M. Römeris, A. Zosztawtas, Waclaw Studnickis (V. Studnickis), Mieczyslawas Niedzialkowski (M. Niedzialkovskis) 1915 m. sausio 14(27) d. susirinkusiems pas M. Römerį J. Šauliui, M. Biržiškai, A. Janulaičiui, J. Vileišiui ir F. Bortkevičienei pateikė M. Römerio parengtą Lietuvos valstybingumo atkūrimo, koordinuojant jį su lenkų judėjimu dėl nepriklausomybės, siūlymą. Pagal jį buvo numatoma atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos (Respublikos) idėją lygiateisių, demokratinių Lenkijos ir Lietuvos valstybių federacijos forma, siekiant ją atplėšti Lietuvą nuo Rusijos<sup>5</sup>. 1915 m. vasario 1 (14) d. įvykusiame Z. Nagrodzkiego, M. Römerio ir F. Bortkevičienės bei M. Sleževičiaus, jau oficialiai atstovavusių Lietuvos demokratų partijai, susitikime paaiškėjo, jog demokratai pasiruošę tartis su lenkais iš Varšuvos dėl bendrų veiksmų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybei atkurti<sup>6</sup>. Kovo 10–11 (23–24) d. Varšuvoje, vietinio advokato Stanisława Pateko ir *Zarania* redaktoriaus Władysława Malinowskio (V. Malinowskio) iniciatyva, įvyko pirmas konsultacinis Lietuvos ir Lenkijos politinių veikėjų susitikimas. Lenkijos pusei atstovavo Nepriklausomybininkų bloko ir „Nepriklausomybės judėjimo unijos“ atstovai, Lietuvai – nuo LDP – M. Sleževičius, nepartinis demokratas J. Šaulys bei Lietuvos lenkų demokratai W. Abramowiczus bei M.

<sup>1</sup> Ten pat, l. 40.

<sup>2</sup> Ten pat; M. Römer, *Dziennik*, t. 4, l. 20, 21.

<sup>3</sup> Plačiau apie tai: R. Miknys, Mykolas Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris*, p. 101.

<sup>4</sup> Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Romera z sierpnia 1915), *Zeszyty Historyczne*, zes. 17, Paryż, 1970, s. 109.

<sup>5</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 4, l. 355.

<sup>6</sup> Ten pat, 1.373. Iš lenkų pusės dar dalyvavo: Rafał Radziwiłowicz (R. Radzivilovičius), Zygmunt Chmielewski (Z. Chmielevskis), Stanisław Thugut (S. Tugutas).

Römeris. Pokalbių metu buvo susitarta plėsti užsimezgdusius ryšius, o tolesnėms konsultacijoms įkurti informacinius biurus Varšuvoje ir Vilniuje<sup>1</sup>.

Vilniuje toks biuras nebuvo įkurtas, nors minėti socialdemokratai, ypač S. Kairys, jo organizavimo idėją palaikė. LDP neatsisakė dalyvauti tolesniuose pasitarimuose, bet į organizacines struktūras buvo pasirengusi jungtis tik su demokratinėmis liaudininkų orientacijos (panašiomis į Varšuvos liaudininkus, besitelkusius apie *Zarania* leidinį) lenkų politinėmis jėgomis. Nepriklausomybininkų bloke buvo „ne vien demokratiniai elementai: jis buvo Lenkijos dešiniųjų ir kairiųjų politinių jėgų, kurias jungė antirusiška, antiprūšiška orientacija, legionų idėja, sąjunga. Joje, be liaudininkų – „zaraniažų“, tautinių radikalų (Radykałów narodowych), buvo ir endekų grupė (Secesja Narodowo-demokratyczna), atsiskyrusi nuo Romano Dmowskio ir Zigmunto Balickio vadovaujamos partijos, bet išlaikiusi agresyvų lenkišką šovinizmą, taip pat dalis „realistų“ iš Peterburgo lenkų laikraščio „Kraj“ aplinkos, susibūrusių į Tautinio darbo grupę<sup>2</sup>. Tai, matyt, ir sukėlė lietuvių nepasitikėjimą politiniu partneriu. Kaip manė M. Römeris, LDP atsisakymą kurti biurą lėmė M. Sleževičiaus, tuomet įtakingiausio partijos veikėjo, nuostata. Jis, kaip ir ne vienas iš demokratų, dar tebetikėjo vadinamaisiais rusų trūdovikais, jiems artimais enesais (liaudies socialistais), nes partija per savo atstovus Dūmoje palaikė nuolatinius ryšius su Darbo kuopos frakcija. Todėl, jo nuomone, bręstanti Rusijos revoliucija, kartu su kariniu pralaimėjimu, įstengs panaikinti agresyvią „rusų valstybingumo formą, išsklaidydama ją arba sukurdama sąjunginį darinį“<sup>3</sup>. Šiuo atveju ir M. Sleževičiui, ir demokratams, ir minėtiems socialdemokratams visiško Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyva atrodė patikimesnė nei derinys su Lenkijos nepriklausomybe<sup>4</sup>. Tokia pozicija užkirto kelią tolesnėms bendroms Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų akcijoms, nes LD partijai, kuriai atstovavo M. Sleževičius, M. Römeris skyrė projektuoto Biuro skyriuje lietuvių organizacinio branduolio vaidmenį. Ši nesėkmė nulėmė M. Römerio apsisprendimą (apie tai M. Römeris ėmė galvoti dar 1915 m. sausio mėn.) vykti į Józefo Pilsudskio organizuojamus Lenkijos legionus ir realizuoti, dalyvaujant jų karinėse akcijose, Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėją. Iš tiesų tai buvo desperatiškas M. Römerio žingsnis. Be abejo, šį apsisprendimą veikė daugelis kitų motyvų ir aplinkybių. Visų pirma, tai buvo gilūs išgyvenimai dėl mylimos moters, apie kurią ne kartą užsimenama *Dienoraštyje*, Anos Volberg mirties 1914 m. lapkritį<sup>5</sup>. Antra, jį kankino abejonės dėl praktinių galimybių būnant Vilniuje įgyvendinti šį

<sup>1</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 5, LMAB, f. 138–2232, l. 6–7.

<sup>2</sup> *Dziennik*, t. 4, l. 319, 320.

<sup>3</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 5, l. 38, 45, 46.

<sup>4</sup> Ten pat, l. 45–46.

<sup>5</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 4, l. 272. Ši jauna, iš vargingos šeimos kilusi, latvaitė tapo M. Römerio gyvenimo meile. Pažymėtina, kad aptariamam laikotarpiui jo asmeniniame gyvenime buvo kupinas veiksmo ir audringų emocijų. Autobiografijoje jis nurodo: „1909 m. spalio mėn. vedžiau mano giminaitę Reginą Römeraitę, mirusio dailininko Edvardo [Motiejaus] Römerio [1848–1900] dukterį. Nors Regina Römeraitė jau kelerius metus (nuo 1903 m.) mylėjo mane ir todėl galima buvo tikėtis, kad mes būsimė laimingi, vienok atsitiko kitaip. Tarp mūsų kilo ginčai ir nesusipratimai, mūsų santykiai greit paaštrėjo ir sugedo, ir jau 1910 m. pavasarį mes su žmona persiskyrėm, o tų pačių metų liepos mėn., jau po mūsų persiskyrimo, gimė mūsų duktė, pavadinta Celina, kuri augo pas motiną. 1910 m. pavasarį aš sunkiai apsirgau ir vasarą buvau nuvykęs į užsienį gydytis. Rudenį grįžau Vilniun ir apsigyvenau su mano seserimi Marija Römeraitė-Römeriene. 1911 m. aš susipažinau Vilniuje su latve Ona Volbergaitė. Mes pamylėjom kits kitą ir aš gyvenau su ja kaip su žmona iki 1914 m., kai ji mirė nuo džiovos. Tais pačiais metais mirė mano motina [1914 11 06]. Toks buvo mano asmeniškasis privatinis gyvenimas Vilniuje nuo 1909 m. iki Didžiojo karo.“ (Mykolas Römeris autobiografija, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris*, p. 216). Po šeimos krizės, ligos, būdamas vienišas jis pažino Aną kaip „Valę“ Bokšto gatvės Rozos Gołąbek (Golombek) viešuosiuose namuose. Prekeivio įkalbėtą, ką tik atvykusią (po dviejų savaičių) į Vilnių dvidešimtmetę iš Liepojos, palikusią ten po tėvo mirties sunkiai besiverčiančią motiną ir kurčią seserį, temokančią tik latvių, vokiečių kalbas bei žinančią šiek tiek rusų – M. Römeris pažino eilinio vizito į šiuos namus metu ir įsiminė. Pastebėjo joje jautrią, kilnią ir be galo turtingą sielą, kuri visiškai nederėjo su ta primityvių kūniškų aistrų aplinka. „Vargšė nelaiminga būtybė, pamesta svetimos žemės landynėje [...] Skaudu man dėl tos merginos. Norėčiau kaip nors jai pagelbėti kol dar laikas“, – rašė jis *Dienoraštyje* po pirmosios pažinties su Anna (*Dziennik*, t. 1, LMAB, F. 138–2229, l. 170; 1911 06 20 (07 03) dienos įrašas). Vėliau ten dar ne kartą lankėsi, jos prašymu atnešdamas latviškų knygų ir laikraščių, kol po pusės mėnesio su didele išmone išlaisvino ją iš akylos tų namų šeimininkės jungo, apgyvendino prie Vilniaus, o po to – Vilniuje (Antakalnyje), globojo, mokė, auklėjo, įvedė į vietos latvių bendruomenę, jos kultūrinį gyvenimą ir pagaliau pamilo (plačiau žiūr.: Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i*



sumanytą, nes organizacinių struktūrų, reikalingų tokiai užduočiai, nepavyko suformuoti. Nebuvo suformuotos ir struktūros lietuvių su baltarusių demokratais, net ir pačių Vilniaus lenkų demokratų, kurie 1915 m. dar tik organizavosi į 1916 m. gruodžio mėn. įkurtą Lietuvos lenkų nepriklausomybės sąjungą (Polski Niepodległościowy Związek Litwy). Kai kurie šį M. Römerio žingsnį įvardijo kaip „dezertyravimą“, bet pats M. Römeris dienoraštyje rašė, jog tai jis daręs krašto naudai. „Dėl to nepalieku šio krašto, – rašė jis, – o tik asmeniškai jam tarnauju, kaip kažkada nepaliko ir jam tarnavo, pvz., lietuviai, kurie lietuviškos spaudos draudimo metais leido užsienyje lietuviškus laikraščius. Mano giliu įsitikinimu, taip kraštui tarnauju ir aš, Lietuvos sūnus, einantis vykdyti jos reikalo.“<sup>1</sup> Ir tai buvo ne pozicija prieš ką nors arba kam nors, bet santykis su pačiu savimi, savo sąžine, su Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėja. Ši idėja tuomet nepaliko vietos jo sąmonėje jokiam kitam asmeniškumui, ji buvo aukščiausia vertybė, privertusi susitapatinti su ja M. Römerio ego. Įvertindamas savo pasiryžimą stoti į legionus, M. Römeris yra pažymėjęs: „Taip man diktuoja instinktas ir sąžinė. Gal būt atrodau juokingas tokiu entuziazmu dėl savo amžiaus [tuomet jis turėjo 35 m. – R. M.], mano solidžios išvaizdos ar padėties, tačiau iš tikrųjų negaliu būti kitoks, jei noriu likti nuoširdus. Šiaip jau kaip, esu kaip vaikas, kaip jaunuolis, tačiau bent dideliuose darbuose pagal mane reikia tokiu būti. Dieve mano, kaip man gaila, kad nesu karys [...]. Esama akimirkų ir dalykų, kurie reikalauja paprastos drausmės, bet ne dezorganizacinio politikavimo...“<sup>2</sup> Nusivylimu dėl organizacinio darbo nesėkmių dvelkia ir šie žodžiai: „Kas žino, ar eidamas tuo keliu [stodamas į legionus – R. M.] nepadarysiu kraštui daugiau, nei beprasmiškai blaškydamasis čia tarp santykių, nuomonių, kurios pernelyg dažnai paralyžiuoja ar net iškreipia mano idėją.“<sup>3</sup>

1915 m. gegužės pabaigoje M. Römeris paliko Vilnių ir per Rumuniją, Vieną liepos mėn. nusigavo į legionierių centrą – Piotrkową, kur įstojo į J. Pilsudskio organizuotus karinius būrius.

Būdamas legionuose, M. Römeris nenusišalino nuo politinio gyvenimo. Jis ir toliau skelbė savos Lietuvos valstybingumo koncepcijos pagrindinius principus, ieškojo sąjungininkų jai realizuoti. Tuo klausimu jis parašė keletą straipsnių laikraščiu *Wiadomości Polskie*. Laikraštis, skirtas „legionų“ idėjos platinimui, buvo pradėtas leisti 1914 m. gruodį Cieszynė, o nuo 1915 m. kovo mėn. – Piotrkowe. Jį leido parlamentinės lenkų grupės pastangomis 1914 m. rugpjūtį Krokuvoje įkurto Vyriausiojo tautinio komiteto (Naczelnny Komitet Narodowy) (toliau – VTK) Karinis departamentas. Kaip tik į šį departamentą, kuriam vadovavo papulkininkis Władysławas Sikorskis, ir buvo paskirtas tarnauti M. Römeris. Pastebėjęs jo fizinę negalią (trumparegiškumą), jis buvo nusiųstas dirbti į departamento Spaudos Biurą. Pastarajam vadovavo Stanisławas Kotas, kurį domino nuotaikos ir politinės orientacijos Lietuvoje<sup>4</sup>. Todėl neatsitiktinai oficiozo 1915 m. 38/39 ir 43 numeruose buvo išspausdinti du M. Römerio straipsniai apie Lietuvą – „Lietuva karo akivaizdoje“ ir „Karas ir lietuviai“. Tad atsirado puiki proga bandyti dar kartą sudominti Lenkijos politinius veikėjus Lietuvos nepriklausomybės idėja, angažuoti ją palaikyti. Pirmiausia, tai buvo siekis internacionalizuoti Lietuvos nepriklausomybės klausimą,

---

*działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 172–175). Pamilo tokia meile, kuri *Dienoraštyje* dažnai buvo prilyginama Tėvynės meilei, Lietuvos ir Lenkijos laisvės siekiui. „Tegu laisva Liaudis, laisvos Tautos ir Žmonės pasiekia meilę ir pažįsta laisvę. Sau laimės neieškau, nes ją iš manęs mirtis atėmė. Liksiu ištikimas Aninkai kaip darbuose ir idėjose, taip ir laimėje, kuri su ja nuėjo į kapą. [...]. Toliau dirbsiu visuomenei. Tautai, šaliai, o ypač Liaudžiai vardan to, kas susiję su Aninkos vardu...“ – rašė jis tą dieną, kai atsisveikino su Ana Bufalo (Tauro) kalno evangelikų kapinėse (*Dziennik*, t. 4, l. 282.). Mirtis užbraukė jų bendrus, nepaisant socialinės padėties skirtumų, prarajos, ateities planus. Dar 1913 m. M. Römeris Antakalnyje buvo pirkęs sklypelį, kuriame ruošėsi statyti Anai namą ir kartu jame gyventi. Visuomenėje šio ryšio neslėpė, nors perdėm ir nereklamavo.

<sup>1</sup> Ten pat, l. 392.

<sup>2</sup> Ten pat, l. 369.

<sup>3</sup> Ten pat, l. 393.

<sup>4</sup> Z. Solak, Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Romera. *Rocznik Krakowski*, t. LX, 1994, s. 130; L.A./Ludwik Abramowicz/, Michał Römer, *Przegląd Wileński*, 17 lipca, 1927, Nr. 12, s. 3.

sujungiant jį su Lenkijos. Bet Lenkijos nepriklausomybės idėja europinės politikos kontekste jau laukė savo sprendimo, ir niekas neabejojo, kad jis bus priimtas, suvedant tuo metu tebevykusio karo rezultatus.

M. Römeris netruko ta proga pasinaudoti. Be minėtų straipsnių, jis VTK vadovybei tą pačią vasarą įteikė du nemažos apimties slaptus memorialus<sup>1</sup>. Memoriale „Lietuvos germanofilizmas“, rašytame liepos 30 d., jis informavo apie Lietuvos lenkų, baltarusių ir, be abejo, lietuvių politinių veikėjų provokiškas politines orientacijas, trumpai nusakydamas tokios orientacijos motyvus, apibūdindamas priešininkus bei jų argumentaciją<sup>2</sup>. Šiuo memorialu M. Römeris siekė supažindinti lenkų politinę vadovybę su Lietuvos politinio gyvenimo peripetijomis ir paruošti dirvą savo idėjoms pristatyti.

Tų pačių metų rugpjūčio 12 d. M. Römeris parašė VTK antrą slaptą memorialą pirmojo straipsnio – „Lietuva karo akivaizdoje“ – pavadinimu. Memoriale M. Römeris, išplėsdamas straipsniuose bei pirmajame memoriale dėstytas mintis, apibūdino Istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) geopolitinę ir vidaus politinę situaciją, nagrinėjo eventualias krašto politinės ateities perspektyvas ir pateikė savo rekomendacijas VTK bei, jo žodžiais tariant, Komiteto darbo tęsėjams, būsimos „aukštesnio laipsnio organizacijos“ vadovams<sup>3</sup>. Jo nuomone, Lenkijos nepriklausomybę sprendžiant, svarbus yra ir Lietuvos klausimas, todėl lenkų vadovybei būtina turėti principinę ir aiškią poziciją dėl Lietuvos. Pagal jį, Lenkija, siekdama būti aktyviu išsilaisvinimo veiksmu, privalo rodyti iniciatyvą ir pirmoji pateikti tokią poziciją, o ne laukti, kol tai padarys Lietuva. Tokiai pozicijai yra tik alternatyva: ar atnaujinti Jogailaičių idėją, išreiškiančią laisvos Lenkijos ir laisvos Lietuvos jungtį, ar siekti valstybinio Lenkijos imperializmo, inkorporuojančio Lietuvą į Lenkijos valstybę. M. Römeris neabejodamas palaikė pirmąją, nurodydamas, jog Jogailaičių idėja labiausiai atitinka istorinę tiesą, galias Lietuvos ir Lenkijos santykių tradicijas, Lietuvos tautų laisvės siekius. Svarbu, nurodė jis, kad ši idėja, jos realizavimo planai užgimė Vilniuje. Tad M. Römeris stengėsi VTK vadovybę orientuoti į Lietuvos klausimo politizavimą Lenkijoje, susiejant tai su Lenkijos nepriklausomybės problema ir Lietuvos valstybingumo koncepcijos įgyvendinimu, akcentuodamas tokios valstybės atkūrimo būtinumą Lenkijai, pastarosios nepriklausomybei bei viso regiono geopolitiniam stabilumui. Tačiau atsako iš VTK vadovų nesulaukė.

1916 m. kovo 25 d. M. Römeris parašė projektą dėl lietuviškų būrių J. Pilsudskio legionuose steigimo, pavadintą „Pastabos lietuvių kompanijos įkūrimo klausimu lenkų legionuose“. Jame vėl dėstė pagrindinius Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijos momentus. Jogailaičių unijos idėją jis pristatė kaip idealią sąjungos formą Lietuvos laisvei siekti, kaip įrankį, siekiant atplėšti Lietuvą nuo Rusijos ir apsaugoti nuo vokiečių aneksijos. Jis pabrėžė, kad šios idėjos įgyvendinimui nepakanka vien jos šalininkų Lietuvoje bei Lenkijoje pastangų, nes daug kas priklausys nuo tarptautinės politinės nuomonės.

Todėl neišvengiamai būtina jungti tarptautinio masto problema tapusį lenkų valstybingumo klausimą su tokios reikšmės neturinčiu Lietuvos valstybingumo klausimu t. y. infiltruoti pastarąjį į tarptautinę lenkų problemą ir taip jį internacionalizuoti<sup>4</sup>. To siekdamas M. Römeris buvo pasirengęs kraštutiniu atveju, nesant kitų variantų, sutikti netgi dėl Lietuvos aneksijos su Lenkija: „Todėl šiandien nesu kategoriškai vien už lietuviškų žemių su išvaduota Lenkija unijos formą, bet sutinku ir su paprasta Lietuvos aneksijos lenkų valstybingumo naudai forma, jeigu jau kitaip nebegali jos būti“<sup>5</sup>. Išdėstydamas siūlymus, kaip šią idėją

<sup>1</sup> Šiuo metu jie jau publikuoti: Sprawa litewska a sprawa polska. Legionowe inicjatywy M. Romera w sprawie Litwy z 1916 r. Parengė Zbigniew Solak. *Krakowski Rocznik Archiwalny*, t. 3, 1997, s. 136–168.

<sup>2</sup> M. Römer „Germanofilstwo“ Litwy (Obserwacye z tamtej i tej strony linii bojowej). *Archiw Państwowy w Krakowie* (toliau – APKr.), NKN–142, l. 381–396.

<sup>3</sup> Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Romera z sierpnia 1915), *Zeszyty Historyczne*, zes. 17. Paryž, 1970, s. 60–127.

<sup>4</sup> M. Römer. Notatki w sprawie utworzenia Kompanii Litewskiej w legionach polskich, APKr., NKN–142, l. 685–686.

<sup>5</sup> Ten pat.

realizuoti, M. Römeris konstatavo, remdamasis karčiu savo veiklos ir stebėjimų patyrimu, kad to neįmanoma padaryti vien Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų dialogo, politinio susitarimo, bendros politinės veiklos būdu. Tai todėl, jo manymu, kad: 1) VTK tiesioginis kontaktas su Lietuva neįmanomas, nes joje nėra analogiško organo, 2) Varšuva politiniu požiūriu yra labai marga, nevienalytė, netgi „nepriklausomybininkų“ blokas susiskaidęs į atskiras politines grupes, partijėles su savo politinėmis ambicijomis ir todėl sunku suformuoti bendrą poziciją dėl Lietuvos, 3) tikėtina, jog gali būti parengtos atskiros įtakingų politinių grupuočių – Patriotų sąjungos (Związek Patriotów), Lenkų valstybingumo lygos (Ligi Państwowości Polskiej) ir Centrinio Tautinio komiteto (CKN) – deklaracijos tarptautinėms institucijoms apie Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo problemos sujungimą. Tačiau nėra kam rašyti tokios deklaracijos Lietuvos vardu<sup>1</sup>.

M. Römeris šiame dokumente tvirtina, kad liko vienintelis – tai praktinės veiklos kelias: „Ne deklaracijomis į politines lenkų grupes, bet savo dalyvavimu lenkų legionuose Lietuva turi pareikšti savo valią dėl lietuvių jungimosi su lenkais.“<sup>2</sup> Aprašydamas konkretų veikimo planą, jis siūlė organizuoti Varšuvoje ir Vilniuje lietuviškus būrius ir jų pagalba bei iniciatyva rinkti žmones. Tokie būriai turėjo įeiti į 1-os legionų Brigados, vadovaujamos J. Pilsudskio, sudėtį<sup>3</sup>.

M. Römeris projektą pristatė papulkininkui W. Sikorskiui, su juo supažindino ir Varšuvos P.O.W. komendantą Tadeusza Kasprzyckį, pastarasis, iš esmės pritaręs projekto idėjoms, pateikė spęsti J. Pilsudskiui. Šis po ilgo pokalbio su M. Römeriu, gegužės 2 d. projektą atmetė, nes legionai jau neatliko Austrijos įrankio vaidmens ir neturėjo perspektyvos J. Pilsudskio vykdomoje politikoje. Anot J. Pilsudskio, net ir tuo atveju, jeigu „teisingoji“ Austrija kokia nors forma prirtų Lenkijos valstybingumui, nieko panašaus nepadarytų dėl Lietuvos<sup>4</sup>.

Taigi politinė situacija keitėsi ne M. Römerio koncepcijos naudai. 1915 m. pabaigoje – 1916 m. pradžioje Krokuvoje rezidavusios VTK vadovybės, jiems prijaučiančių politinių veikėjų, endekų, PPS, kitų politinių partijų požiūris į Lenkijos nepriklausomybės programą labai suartėjo. Išryškėjo tendencija plėsti lenkų ekspansiją į rytus. Net artimas J. Pilsudskiui profesorius iš Krokuvos Michał Sokolnickis kūrė katalikiškos Baltarusijos su Vilniumi prijungimo prie Lenkijos planus, manydamas, jog ir lietuvių negalima palikti vokiečiams<sup>5</sup>. Kiti J. Pilsudskio aplinkos veikėjai (T. Filipowiczius, H. Tennenbaumas, T. Gruzewskis, M. Downorowiczius, St. Thuguttas, Marianas Lempickis ) 1916 m. vasario mėn. organizavo „šimto deklaraciją“, kurios projekte buvo kalbama apie Lenkijos valstybės atkūrimą 1772 m. sienomis. (Originale sienų klausimas taktikos sumetimais neakcentuotas<sup>6</sup>.) Ekspansijai, kaip žinoma, buvo nusiteikęs R. Dmowski, kuris vis dar tebeskaičiavo, kiek „svetimo elemento“ galima uždaryti „savo“ valstybės sienose, kad būtų lengva jį įsiurbti ir asimiliuoti<sup>7</sup>.

Susirūpinęs tokia situacija, M. Römeris 1916 m. gegužę parašė laišką – memorialą vienam VTK vadovų – profesoriumi W. L. Jaworskiui. Jame M. Römeris labai kritiškai įvertino bendrą lenkų politikų nuostatą plėsti būsimos Lenkijos pozicijas į Rytus tiek, kiek leis realios sąlygos. Jo nuomone, tokia politika būtų pražūtinga Lenkijai: „Tarkime, kad tapo įgyvendinta trumparegiška koncepcija „griebk, kiek gali“. Lenkija gauna dalį Baltarusijos, įsiurbia ją ir kolonizuoja. Etninė lenkų teritorija padidės tūkstančiais kilometrų ir gyventojų skaičius keliais milijonais galvų... O tuo pačiu metu vokiečiai savo ruožtu kolonizuos ir suvokietins užimtąjį Kuršą ir Lietuvą: ir vengdama lenkų įsigalėjimo, Rusija be jokios abejonės intensyviai surusins jos rankose likusią rytinę Baltarusijos dalį. Ir taip tuo momentu,

<sup>1</sup> Ten pat, p. 687, 688, 690–691.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 692.

<sup>3</sup> Ten pat, p. 694–695, 696.

<sup>4</sup> M. Römer, *Memorial w sprawie litewskiej APKr.*, NKN–142, l. 717.

<sup>5</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 11. LMAB, F. 138–2237, l. 18.

<sup>6</sup> W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. 1. Paryž, 1953, s. 287.

<sup>7</sup> J. Tomaszewski, *Kresy Wshodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VI, Wrocław, 1988. s. 102.

kai Lenkija baigs polonizuoti Vakarų Baltarusiją, ji atsitrenks į vientisą prūsų mūrą šiaurėje ir ne mažiau tvirtą mūrą rytuose. Ir kas toliau? Ar, neturėdama išėjimo į jūrą, nė galimybės plėstis į rytus, įspausta tarp dviejų milžinų, maža etninė Lenkija įstengs išsaugoti nepriklausomybę?“ Vokiečių aneksinius planus, Rusijos siekius, jo nuomone, galėjo neutralizuoti tik „Istorinės Lietuvos kaip nedalomos visumos pripažinimas“. Jo giliu įsitikinimu, to meto geopolitinė situacija vertė Lenkiją norom nenorom rinktis vienintelį kelią – pripažinti ir paskelbti pasauliui apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip valstybinę istorinę formaciją. Tuo keliu einant būtų galima palankiai sau nuteikti baltarusių ir lietuvių politikus, palenkti juos Lietuvos ir Lenkijos unijos (federacijos) sudarymui. Be to, buvo iškelta buferinės, neutralios valstybės – Istorinės Lietuvos su Kurliandija – idėja. Ši valstybė galėtų atskirti Vakarų Europą (su Lenkija) nuo Rusijos<sup>1</sup>. M. Römeris bandė įrodyti LDK atkūrimo būtinybę, jos eventualiai teigiamą poveikį Lenkijos valstybingumo perspektyvai, pažymėdamas ir realias potencialias galimybes LDK atkurti, t. y. suinteresuotas politines to siekiančias jėgas. Sutvirtindamas, jog dėstomi užmanymai buvo ne „iš piršto išlaužti“, prie laiško kaip pavyzdį pridėjo 1915 m. gruodį Vilniuje įkurtos LDK konfederacijos Universalą, skelbusį pasiryžimą atkurti tokią valstybę<sup>2</sup>.

Beveik tuo pat metu, gegužės 8 d., M. Römeris parašė labai platų, išsamų, apimantį visus pagrindinius ankstesniuose dokumentuose išdėstytus teiginius 29 mašinarščio lapų memorialą, adresuotą Centriniam Tautiniam Komitetui Varšuvoje (Centralny Komitet Narodowy, toliau – CTK)<sup>3</sup>.

Šis komitetas, J. Pilsudskiui pritariant, buvo įkurtas 1916 m. sausį. Jis vienijo į Lenkijos nepriklausomybę orientuotas radikalias socialistines jėgas (PPS, Wyzwolenie, Związek Patriotów, Narodowy Związek Robotniczy). Pirmininku buvo Arturas Šliwiński (Arturas Šlivinskis)<sup>4</sup>. Kodėl būtent į šį komitetą, liekiant vis mažiau vilčių sulaukti supratimo ir pritarimo, kreipėsi M. Römeris? Memoriale į šį klausimą atsakęs jis pats. Jis prisipažįsta, jog ilgai abejojęs, ar verta tai daryti, nes CTK kaip politinė jėga buvo gana silpna. Bet jam imponavo CTK politinė nuostata, orientuota į Lenkijos nepriklausomybę. Ši orientacija sutapo su J. Pilsudskio planais, gausėjo jai pritariančių iš plačiosios Lenkijos visuomenės ir ji turėjo neabejotiną perspektyvą<sup>5</sup>.

Todėl šiame memoriale M. Römeris siūlė CTK kreiptis į Lietuvą dėl bendradarbiavimo ir spręsti Lietuvos klausimą kartu su lenkų. Jo nuomone, nepakako tos veiklos, kuriant minėtąjį Informacijų Biurą, neužteko Vilniuje turėti POW struktūras, nes rezultatų galima pasiekti tik kreipiantis į lietuvių ir Lietuvos lenkų politikus kaip veiksnius, sugebančius orientuotis tokia sudėtingame, daugiataučiaame, etnopolitiniame darinyje kaip Lietuva. Nesudarytų problemų ir dialogas su Lietuvos lenkais, kurie pritaria Lenkijos ir Lietuvos susijungimo idėjai. Sutarti sunkiau būtų tik dėl sąjungos formos. Tariantis visais atvejais – ar tai būtų sąjunga, ar federacija, ar autonomija vienalytėje valstybėje – reiktų atsižvelgti, kad Lietuva yra mažiausiai dvilypis (Lietuva ir Baltarusija) ar net trilypis (etnografinė Lietuva, Lietuvos Rusia, Baltarusija kraštas)<sup>6</sup>.

Kur kas sunkiau ieškoti bendros pozicijos dėl Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo sujungimo būtų su lietuviais, besiorientuojančiais arba į atskirą, arba į sąjunginę baltų (etnografinės Lietuvos su Latvija) valstybę, besibaiminančią dėl Lenkijos aneksijos<sup>7</sup>. Tačiau M. Römeris kviečia CTK neaplenkti jų, nes lietuviai jau tautiškai subrendę, žino, kad jiems geopolitinė padėtis diktuoja tik tris pasirinkimo

<sup>1</sup> Litwa wobec wojny, min. veik., p. 126–127.

<sup>2</sup> Universalą pasirašė: J. Šaulys, J. Vileišis, A. Janulaitis, A. Luckevičius, I. Luckevičius, Dominikas Semaška, V. Lastauskis, A. Zosztawtas, C. Sabadas, Rozenbaumas (Lietuvos valstybės archyvas. F. 3S3. ap. 7, b. 56. l. 53. Informaciją apie Universalą autorius suteikė Česlovas Laurinavičius).

<sup>3</sup> *Maly słownik historii Polski*, Warszawa, 1991, s. 28.

<sup>4</sup> Ten pat.

<sup>5</sup> M. Römer, *Memoriał w sprawie litewskiej*, min. veik. l. 719–720.

<sup>6</sup> Ten pat, l. 706, 721–722.

<sup>7</sup> Ten pat, l. 711, 721–722.

galimybes: Rusija, Vokietija ar Lenkija<sup>1</sup>. Norėdamas išsklaidyti CTK politikų abejones dėl tokio dialogo perspektyvos, jis primena, kad lietuvių demokratai (LDP) iš esmės nėra priešingi pačiai sąjungos su Lenkija idėjai, o atskiri asmenys neprieštarautų netgi aneksijos variantui vardan Lietuvos klausimo internacionalizavimo. Pabrėžia, jog net tarp nacionalistų yra tokių, kurie bevelėtų sutikti su lenkų, o ne rusų ar vokiečių aneksija<sup>2</sup>.

Taigi M. Römeris bandė įteigti VTK, jog lietuviai laukia, ir tereikia kreiptis į juos su konkrečiais siūlymais. Savo pastabose jis vėl akcentavo sąjungos ar kitokių ryšių su Lietuva geopolitinę reikšmę Lenkijai, jos valstybingumui, nes „lietuviškos – rusiškos (baltarusiškos) žemės yra Rusijai lyg raktas valdyti Lenkiją, kaip Lenkija yra raktas tolesnei ekspansijai į Slavų žemes, o iš ten į Europą“<sup>3</sup>. Lietuvos atplėšimo nuo Rusijos naudingumui įrodyti M. Römeris skyrė bent kelis memorialo lapus.

Antra vertus, jis ne vien taktiniais sumetimais, bet, matyt, iš tikro abejojo Istorinės Lietuvos gyvybingumu, jos gebėjimu egzistuoti kaip nepriklausoma valstybė: „...Kraštas yra tautiniu požiūriu mišrus, neturi tokių stiprių valstybinių tradicijų, kaip kad turi Lenkija...“<sup>4</sup> Todėl memoriale eilinį kartą pasisakydamas už laisvų, demokratiškų valstybių (minimos buvo, be Lietuvos, pirmiausia Latvija, po jos Ukraina) lygiateisį ryšį, sąjungą su Lenkija, manė, jog blogiausiu atveju priimtinesnė būtų Lenkijos, o ne Rusijos aneksija Lietuvos atžvilgiu<sup>5</sup>. Tačiau pabrėžė, kad tai labai apsunkintų Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo sujungimo problemos sprendimą.

Matyt, nesuklydėdamas manydamas, jog išdėstytais pastebėjimais ir vertinimais M. Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcijai suteikė naują prasmę: jis išryškino ir pabrėžė jos svarbą regiono politinio stabilumo užtikrinimui.

Tačiau konsekventi laiško-memorialo autoriaus pozicija buvo nepopuliari tarp lenkų politikų ir susilaukė priešiško. Minėto laikraščio *Wiadomości Polskie* 1916 m. gegužės 1 d. Nr. 74 puslapiuose buvo išspausdintas straipsnis, atsiųstas iš Vilniaus, kuriame autorius (Wacławas Studnickis) minėtą M. Römerio LDK Konfederacijos Universalą pavadino „politine intriga“ ir pažymėjo, jog Lietuvos lenkai „pirmiausia nori būti kartu su Lenkija“.

Vėlesni įvykiai parodė, jog tai ir buvo pirmieji požymiai, pranašavę M. Römerio koncepcijos įgyvendinimo nerealumą ir jo, kaip politiko, nesėkmę.

Jau 1916 m. Vilniuje įvyko politinių jėgų persiskirstymas. Karo pradžioje 1915 m. rugsėjo 23 d. įkurtas daugiatautis, tiesa, dominuojant lenkams, Piliečių komitetas skilo į tautinius. Vienas jų, Organizacinis lenkų komitetas, Vilniuje lapkričio 3 d. visų Lietuvos ir Baltarusijos lenkų vardu deklaravo bendro valstybingumo su Lenkija siekį, kaip vienintelį ir svarbiausią politinį postulatą<sup>6</sup>. Panašius patikėjimus tas pats komitetas siuntė vokiečių įkurtai administracinei Tarybai Varšuvoje 1917 m.<sup>7</sup> Įžymiajame 44 Lietuvos lenkų įvairių politinių grupių atstovų 1917 m. gegužės 24 d. pasirašytame memoriale Ober Ost vadovybei Vilniuje bei Reicho Kancleriui Theobaldui Bethmann–Hollwegui taip pat buvo kalbama apie valstybinių ryšių su Lenkija viltis.<sup>8</sup> Dar aiškiau, jau kaip tam tikra veikimo programa, tie patys siekiai buvo išdėstyti 1917 m. lapkričio 7 d. Władysława Zawadskio memoriale, adresuotame Varšuvos „aktyviems politiniams veiksniams“. Jame iš esmės jau buvo atsakyta nuo anksčiau ginto LDK žemių integralumo principo ir iškelta jų padalijimo idėja. W. Zawadskis, tuometinis Lenkų Komiteto

<sup>1</sup> Ten pat, l. 710.

<sup>2</sup> Ten pat, l. 712.

<sup>3</sup> Ten pat, l. 714.

<sup>4</sup> Ten pat, l. 707.

<sup>5</sup> Ten pat, l. 728–729.

<sup>6</sup> W. Sukiennicki, Memorialo sprawie litewskiej złożony przez Władysława Zawadzkiego w Warszawie w listopadzie 1917. Zeszyty Historyczne, zes. 30, Paryż, 1974, s. 73.

<sup>7</sup> Ten pat.

<sup>8</sup> Ten pat, p. 73–74

Vilniuje viceprezidentas bei slaptos Nepriklausomybės sąjungos Vilniuje pirmininkas, kritikuodamas ką tik įkurtą lietuvių Krašto Tarybą, jos politinę orientaciją į savarankišką, t. y. Lietuvos valstybingumą be ryšių su Lenkija, siūlė Vilnių ir Vilniaus apskritį, kuri turėjo apimti žemes beveik iki Nevėžio, prijungti prie Lenkijos. Buvo tikimasi, jog tik tokiu būdu pavyktų lietuvius palenkti federaciniam susivienijimui su Lenkija<sup>1</sup>.

Lietuvių politikai irgi neliko skolingi Lietuvos lenkų politikams. Jau 1916 m. vasario 28 – kovo 5 d. lietuvių politinių veikėjų konferencija Berne pasisakė už Lietuvą, nesusietą jokiais ryšiais su Lenkija. Brėžiant tokios Lietuvos valstybines ribas, Baltarusija buvo dalijama į dvi dalis. Mintis apie visiškai atskirą Lietuvą buvo pabrėžta Hagos (1916 m. balandžio 25–30 d.), Lozanos pirmojoje (1916 m. gegužės 31–birželio 4 d.) ir antrojoje (1916 m. birželio 30–liepos 4 d.) konferencijose<sup>2</sup> bei 1917 m. sausio 11 d. Vakarų valstybių diplomatams Berne Lietuvių Tautos Tarybos vardu įteiktame „Memorandume dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo“<sup>3</sup>.

1916–1918 m. lenkų politikams labiausiai rūpėjo tik Lenkijos atkūrimo klausimas ir iš esmės tik lenkų tautos interesai. Tiesa, po 1916 m. lapkričio 5 d., Austro-Vengrijos ir Vokietijos akto apie Lenkijos valstybės atkūrimą, Varšuvoje dar buvo bandyta sukurti konkrečią programą Lietuvos klausimui spręsti. 1917 m. gegužės mėnesį Varšuvos politiniai veikėjai ir pasisakantys už LDK žemių nepriklausomybę bei ginantys tradicinius nepriklausomos LDK ryšius su Lenkija paskelbė „Deklaraciją Lietuvos klausimu“. Tačiau ši deklaracija labai raiškiai paliudijo minėtų dviejų grupių atstovų nesutarimus: vieni buvo linkę akceptuoti ir gerbti Lietuvos nepriklausomybę ir be ryšio su Lenkija, kiti pasisakė už tokį ryšį<sup>4</sup>.

Istorinės Lietuvos idėjai vis daugiau įtakos darė Lenkijos nepriklausomybės pozicijas ginantis R. Dmowski. Jis memoriale, rašytame 1917 m. kovo mėn., Artūriui Balfourui (A. Balfurui), Anglijos užsienio reikalų ministrui, iškėlė Lenkijos valstybės sukūrimo idėją, stiprios valstybės, gebančios tapti Europos sąjungininke prieš Vokietiją. Jis siekė, jog Lenkijai atitektų be kitų žemių ir Gardinas, Vilnius, Minskas, Volynė<sup>5</sup>, nes čia giliai buvo įsišaknijusi lenkiška civilizacija. O tai reikė istorinės Lietuvos suskaldymą. Šie postulatai tapo 1917 m. rugpjūčio 15 d. Lozanoje įkurto Tautinio lenkų komiteto programiniais punktais. Komiteto pirmininku buvo išrinktas R. Dmowski. Po 1918 m. sausio 18 d. V. Vilsono išdėstytų 14 punktų, iš kurių tryliktasis skelbė apie būtinumą po karo įkurti nepriklausomą lenkų valstybę, šio komiteto reikšmė labai išaugo. Jis atstovavo besikuriančiai Lenkijai santykiuose su Vakarų valstybėmis (Antante). Tų pačių metų sausį prancūzų valdžia Komiteto „globon“ atidavė visus lenkų karinius bei politikos reikalus<sup>6</sup>.

1917 m. liepos–rugsėjį mėn. vokiečiai išformavo legionus, jų vadą J. Pilsudskį įkalino Magdeburge. Tai dar labiau pakėlė R. Dmowskio ir endekų, nusiteikusių prieš bet kokias unijas bei federacijas ir iškėlusius inkorporacijos programą, akcijas. Lietuvos valstybingumo klausimo sprendimas po 19x8 m. kovo 3 d. Bresto taikos derybų tarp Vokietijos ir Rusijos tapo dar problemiškesnis – kilo grėsmė, jog Lietuva taps tik vokiečių politikos įrankiu Baltijos kraštuose. Be to, A. Smetonos vadovaujama Valstybės Taryba nuo 1917 m. rugsėjo mėn. formavo tautinės Lietuvos valstybės kūrimo idėją, kuri tiesiog kenkė Istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) valstybingumo koncepcijai. M. Römerio bendražygiai – Vilniaus lenkų demokratai, įkūrę 1916 m. „Demokratų partiją“, 1918 m., kaip ir

<sup>1</sup> Memoriał w sprawie litewskiej złożony przez prof. W. Zawadzkiego 7.11.1917. Min. veik., p. 81, 84–85.

<sup>2</sup> R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980, p. 24.

<sup>3</sup> R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais / Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9–Vilnius, 1996, p. 114.

<sup>4</sup> W. Sukiennicki, *Memoriał w sprawie litewskiej złożony przez Władysława Zawadzkiego w Warszawie w listopadzie 1917*, min. veik., p. 72.

<sup>5</sup> R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, t. 2. Warszawa, 1989, s. 219–222.

<sup>6</sup> W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski, 1864–1945*, t.1, s. 325.

prieškariniais laikais, balansavo tarp nacionalizmo ir krajovciškumo. Dalis jų (V. Abramoviczius, Janas Pilsudskis, A. Turskis) buvo nusiteikę proendekiškai ir pasisakė už atskyrimą nuo etnografinės Lietuvos. Lenkiška – katalikiška-baltarusiška Lietuva su Vilniumi pagal juos turėjusi būti prijungta prie Lenkijos. Kita dalis (Ludwikas Chomiński, Z. Jundziłtas) tebegynė Lietuvos federacinius ryšius su Lenkija<sup>1</sup>, tačiau kaip reali politinė jėga jie nebuvo dar subrendę.

Šiomis aplinkybėmis M. Römerio koncepcija atsidūrė politiniame vakuume.

1918 m. liepos 18 d. jis *Dienoraštyje* konstatavo, jog „ieškodamas balansuotos Lietuvos koncepcijos savo dvilypumu, dirbtinumą pasiekiau tikrai to, kad Varšuvos lenkų politikų akyse pelniau užmaskuoto litvomanų vardą, o lietuvių – įtarimą slepiąs prolenkiškas tendencijas. Nei ten, nei čia nesulaukiau supratimo. Tiesą sakant, įprasta, kad giliausios intencijos, prasmės dažnai yra vienišos ir nesuprastos, bet negaliu patikėti, kad toks yra kaip tik šis atvejis. Konstatuota šio karo laukimų rezultatų pagrindu mano programinė Lietuvos koncepcija piktnaudžiavo nerealiu Lietuvos ir Lenkijos istorinio solidarumo atskleidimu, perspektyvomis, kurios buvo labai tolimos nuo tikrovėje esančių tautinių nusiteikimų ir norų...“<sup>2</sup>.

Publikuojamame *Dienoraščio* tekste matome M. Römerio pastangas koreguoti minėtas programines nuostatas pagal besikeičiančią politinę situaciją to meto Lietuvoje ir Lenkijoje. Po legionų I-osios brigados internavimo M. Römeris, atleistas iš tarnybos, nuo 1917 m. rugsėjo iki 1918 m. gruodžio mėnesio dirbo Taikos teisėju Kolne, o vėliau Apygardos teisėju Lomžoje. Tad *Dienoraštyje* daug vietos skiriama to meto Lenkijos teismo sistemos kūrimosi ir funkcionavimo klausimams nušviesti, aprašomi įvairūs nusikaltimai, samprotaujama apie jų priežastis, gilinamasi į teisėjų ir nusikaltėlių socialines-psichologines būsenas. Be abejo, neužmirštami ir asmeninės kasdienybės dalykai: buities rūpesčiai, emocijos, sveikata, artimųjų ir pažįstamų problemos, santykiai su jais, kontaktuojančių su juo asmenų charakteristikos. Kaip atskira tema *Dienoraštyje* aprašinėjami ir analizuojami santykių su moterimis, įsimylėjimų ir meilių klausimai. Įdėmiaus žvilgsnio nusipelnę gamtinė-socialinė aplinka: gausu gamtos, kaimų, miestų ir miestelių aprašymų, socialinių tipų apibūdinimų, netgi kalbinių tam tikrų gyventojų grupių charakteristikų. Tačiau ir toliau *Dienoraštyje* vyrauja politikos tema: aprašomi, analizuojami įvykiai, vertinami faktai ne tik Lenkijoje, Lietuvoje, bet ir Rusijoje, Vokietijoje ir apskritai Europoje, juolab kad ir pats nenusišalino nuo tų, kurie buvo susiję su Lietuvos ir Lenkijos santykiais, kurie lietė jo idėjas ir projektus. Prisiminkime, kad kaip tik tuomet J. Pilsudskis bandė įgyvendinti savo „programą“. Kokia tai programa? Visų pirma ji buvo nukreipta prieš Rusijos „amžiams užkoduotą“ ekspansines užmačias, siekiama susilpninti pastarosios įtaką Baltijos ir Juodosios jūrų pakraščiams. Antra, savo siekiais ji pasisakė ne už tautinės Lenkijos, bet už savarankiškų, federacinių, sąjunginiais ryšiais susijusių su Lenkija laisvai apsisprendusių valstybių darinį. J. Pilsudskio programos esmę bene tiksliausiai, jau po jo mirties – 1935 m. nusakė ir ją išaiškino M. Römeris. Jo nuomone, J. Pilsudskio planuota Didžioji Rytų imperija nebūtų buvęs federacija, tai būtų „Dominijų imperija“ arba „Lenkų dominijų imperija“, apėmusi ankstesnę Jogailaičių valdytą teritoriją. Ji būtų sudaryta iš trijų, o gal keturių valstybiškai susitvarkusių narių – Lenkijos, Ukrainos ir Istorinės Lietuvos. Iš pastarosios buvo numatyta galimybė išsiskirti Baltarusijai. Šio darinio globėjo (protektoriaus) vaidmuo buvo numatytas Lenkijai, politiškai ir kultūriškai stipriausiam, labiausiai konsoliduotam nariui. Siekdamas įgyvendinti savo koncepciją, J. Pilsudskis planavo užimti žemes, kurių centrais būtų buvę Vilnius, Minskas, Kijevas. Pagal jį, užėmus šias žemes, Lenkijos seime būtų atkritęs vieningos Lenkijos sukūrimo klausimas, būtų iškilęs Ukrainos, Lietuvos, o gal ir Baltarusijos atkūrimo federaciniame ar konfederaciniame junginyje klausimas. 1919 m. balandį J.

<sup>1</sup> M. Römer. *Dziennik*. t. 25. LMAB, F. 138–2251, l. 166.

<sup>2</sup> Ten pat, l. 166.

Pilsudskis ėmėsi šios programos įgyvendinimo, vykdydamas Vilniaus išvadavimo iš Sovietų Rusijos operaciją. Slapta buvo planuojama karinė operacija, bandoma sudaryti vyriausybę, kuri užėmus Vilnių turėjo pasiskelbti Lietuvos vyriausybe, turinčia ruošti Lietuvos steigiamojo seimo sušaukimą. Tokio seimo pagalba buvo planuota susijungti su tuomet jau egzistavusia Lietuvos valstybe, kurios valdžia rezidavo Kaune. Seimas turėjo nustatyti ir santykius su Lenkija. Tokios vyriausybės vadovu – ministrų kabineto pirmininku – turėjo tapti (ir jau buvo numatytas) M. Römeris, žmogus, turintis autoritetą ir tarp lietuvių, ir tarp Lietuvos lenkų bei baltarusių<sup>1</sup>. Tuo metu Lomžoje dirbęs M. Römeris įsijungė į J. Pilsudskio programos realizavimą. *Dienoraštyje* smulkiai aprašyta, kaip nuo 1919 m. kovo 7 d. šiais klausimais su juo konsultavosi, tarėsi ir įkalbinėjo dalyvauti vykdant J. Pilsudskio sumanymus labai artimas J. Pilsudskio draugas ir bendražygis W. Sławekas. Vėliau prie pastarojo prisijungė Aleksandras Prystoras. Kaip rodo *Dienoraščio* tekstas, jų įkalbėtas balandžio 5–6 dienomis M. Römeris dalyvavo Varšuvoje vykusiose konsultacijose, kuriose buvo aptariamas minėtas planas. Be M. Römerio, paskutinėje konsultacijoje dalyvavo Witoldas Abramowiczius, Janas Pilsudskis, Aleksandras Prystoras, Switalskis, pats Jozefas Pilsudskis. M. Römeris nesutiko su ankstesniu W. Sławeko siūlymu dirbti oficialiose Lenkijos valdžios institucijose, nenorėdamas būti lenkų agentu Lietuvoje, atsisakė vykti į Vilnių ir ten formuoti ministrų kabinetą, įjungiant į jo sudėtį pirmai pradžiai „po ranka pasitaikiusius“ lietuvius, t. y. vien dėl dekoracijos. Sutiko tik vykti į Kauną, supažindinti tenyškščius politikus su J. Pilsudskio siūlymais, programa ir tik gavus jų pritarimą važiuoti į Vilnių ir toliau vykdyti planą. Beje, ir Kauno misijoje sutiko dalyvauti ne kaip J. Pilsudskio agentas, bet kaip tarpininkas tarp jo ir lietuvių. Kodėl M. Römeris taip nusprendė, nesunku atsakyti. Visų pirma, abi koncepcijos – M. Römerio ir J. Pilsudskio – rėmėsi istorizmu ir tradicija. J. Pilsudskio „Rytų imperijos“ sukūrimo idėja atitiko M. Römerio Jogailaičių Žečpospolitos idėją. Antra, abi koncepcijos buvo nukreiptos prieš Rusijos ekspansiją, abiejose buvo fiksuotas ryšių užmezgimo su Lenkija momentas, akcentuojant apsisprendimo laisvę. Trečia, abi pasisakė prieš prievartinį Istorinės Lietuvos vientisumo panaikinimą. Ketvirta, M. Römeriui neatrodė grėsmingos ir imperialistinės tendencijos J. Pilsudskio koncepcijoje, nes jos padėsiančios neutralizuoti bendrą gynybą nuo Rusijos ekspansijos ir realizuoti demokratijos, laisvės principus įstatymdavystės ir tarpusavio bendravimo praktikoje<sup>2</sup>. Antra vertus, M. Römeris įkvėpė vilčių realizuoti J. Pilsudskio programą, o kartu ir savo koncepciją. Tam pretekstas buvo J. Pilsudskio užuominos konsultacinio susitikimo metu, jog pagrindinės programos idėjos sutampa su Anglijos politikos šiame regione intencijomis bei V. Vilsono deklaruotomis solidarijų tautų taikaus sambūvio idėjomis. Pats metodas, Vilniaus užėmimo planas, nedalyvaujant lietuviams, M. Römeriui kėlė labai daug abejonių, ir iš esmės jis nepritarė tokiam J. Pilsudskio nusiteikimui. Tačiau jis sutiko su J. Pilsudskio argumentu, jog prieš „įvykusį Vilniaus paėmimo“ faktą bus pastatyti ne tik lietuviai, bet ir Lenkijos seimas su savo aneksinėmis užgaidomis. Šiuo požiūriu jis nerado kontrargumentų J. Pilsudskiui, kad toks veikimas neišvengiamas. Todėl jis tikėjo J. Pilsudskio kaip išlaisvintojo misija<sup>3</sup>. „Pilsudskis nori įžengti į Lietuvą arba tiesiogiai ir asmeniškai, ar tik per jam pavaldžius ir jam vadovaujant nukreiptus į Lietuvą karinius būrius – kaip Lietuvos ir jos žmonių, taip pat ir jos teisių išlaisvintojus ir gynėjus, kuris atneša ne priespaudą ir nelaisvę, ne vienu prieš kitus viršenybę, bet tikrai žmonių teisę laisvai apsispręsti ir gerbti jos valią. Laisvė išorinio veikimo ir vidinė nepriklausomybė –

<sup>1</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 25, l. 127–130.

<sup>2</sup> M. Römer, *Dziennik*, t. 25, l. 129–131, 138, 141.

<sup>3</sup> J. Pilsudskis laikėsi savo žodžio. 1919 m. balandžio 22 d., jau po Vilniaus užėmimo, jis paskelbė atsišaukimą „Į buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus“, kuriame žadėjo Lietuvos žmonėms apsisprendimo laisvę, sąlygas patiems tvarkyti likimą (J. Pilsudski, *Pisma zbiorowe*, Warszawa, 1937, t. 5. P. 75). Dar ir 1920 m. vasarą interviu *Echo de Paris* korespondentui jis pažymėjo: „Mūsų okupuotų kraštų valia man yra svarbiausias veiksnys. Nieko pasaulyje labiau nenorėčiau, kaip to, kad Lenkija valdytų didžiulę erdvę, apgyventą priešiška nusiteikusių žmonių...“ (E. Charaszkievicz. *Przebudowa Wschodu Europy. Materiałydo polityk, wschodniej Józefa Pilsudskiego w latach 1893–1921, Niepodległość*, t. 5. Londyne, 1995, p. 149.)



štai tezės, kurios, Pilsudskio supratimu, Lietuvai taptų realija po lenkų akcijos“, – rašė M. Römeris *Dienoraštyje* prieš išvykdamas į Kauną<sup>1</sup>.

Tačiau gyvenimas sutvarkė kitaip nei buvo tikėtasi. Balandžio 15–20 d. M. Römerio misija į Kauną nepasisėkė. Senieji M. Römerio pažįstami – Jonas Vileišis, Steponas Kairys, Petras Leonas – nepatikėjo J. Pilsudskio programos įgyvendinimo realumu. Beveik be išlygų jai pritarė tik Stanislovas Narutavičius. Pirmiesiems šie planai atrodė pernelyg imperialistiški ir todėl nuo bendradarbiavimo juos realizuojant atsisakė. Neabejotina, jog jų sprendimą sąlygojo tai, kad St. Kairys ir J. Vileišis buvo M. Sleževičiaus vadovaujamos liaudininkų vyriausybės nariais – pirmasis – tiekimo, o antrasis – finansų ministru. Nepavykus sumanymui, būtų sukompromituotas visas kairysis lietuvių politinių jėgų bendradarbiavęs su lenkais sparnas. Balandžio 20 d. M. Römeris paliko Kauną ir išvyko į Varšuvą. Žinią, kad balandžio 19 d. J. Pilsudskio kariai išstūmė bolševikus iš Vilniaus, su nepasitenkinimu sutiko Lenkijos seimo endekiška dauguma, kuri tikėjosi vienu kartu aneksuoti ir Vilniaus kraštą. Sustiprėjo antilenkiškos nuotaikos Kaune ir Lietuvoje<sup>2</sup>. Kauno misijos nesėkmė atskleidė tiek J. Pilsudskio, tiek M. Römerio koncepcijų nerealumą. Pats M. Römeris, praėjus vos dešimčiai dienų nuo Vilniaus paėmimo, 1919 m. gegužės 30 d. *Dienoraščio* įrašė nurodė J. Pilsudskio koncepcijos silpnumą, priemonių ir būdų jas įgyvendinti nevaisingumą. Jo nuomone, toks veikimas „iš esmės atveria kelią lenkų imperializmui, skatina grobikiškas užmačias, palieka Lietuvos reikalą spręsti nacionalizmui, militarizmui ir kovai“. Tačiau jis ir toliau neabejojo pačios idėjos verte. Dar pokalbiuose su J. Vileišiu ir S. Kairiu Kaune, savo akimis stebėdamas lietuvių padarytą pažangą kuriant tautinę valstybę, jis pabrėžė, kad ir tokios valstybės gerovę, jos tolesnį valstybingumo plėtojimą gali garantuoti tik J. Pilsudskio realizuota koncepcija. Ši jį laikė šios koncepcijos šalininku. „Tautų ir kraštų kooperacija nuo Lenkijos per Lietuvą ir Baltarusiją, Latviją, eventualiai iki Estijos – kaip karinė prieš bolševikus, taip ir valstybinė ar tai gynybos, ar tikėjimo, ar ūkio srityje [...]“ Suvokęs abiejų koncepcijų nerealumą, ieškodamas pagrindimo to meto politinėse realijose, M. Römeris *Dienoraštyje* pradeda vis labiau akcentuoti koncepcijų geopolitinę prasmę. Norom nenorom jam reikėjo atsižvelgti, kad jau egzistuoja tautinės Lenkijos, Lietuvos valstybės, o Istorinės Lietuvos valstybingumui vargu ar beatsiras vietos. Tokių abejonių užvaldytą M. Römerį mes matome paskutiniuose šios knygos puslapiuose. Į *Dienoraštį* perrašytame birželio 3 d. laiške Mieczysławui Niedziałkowskiui (Niedžiaukovskiui), Vilniaus laikų veiklos geram pažįstamam, tuo metu jau Lenkijos Seimo atstovui, M. Römeris konstatavo, kad Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcija patyrė bankrotą. Jis nurodė, kad J. Pilsudskio sumanymai sutapo su jo siekais, jo koncepcija. Tačiau Lenkijos seimo aneksionistinė nuostata dėl Istorinės Lietuvos jį įtikino, kad „jos nepasisėks realizuoti, nes veikiama yra vulgarus masių maksimalizmo dvasia. Šią koncepciją žlugdo Lenkijos militarizmas, nacionalizmas [...]. Masės sutryps viską, kas neatitinka jų supratimo, arba, kaip atsitiko su J. Pilsudskio koncepcija, pritaikys sau (gilia ir gražia J. Pilsudskio mintimi pasinaudojo kiti)“. 1919 m. birželį vis dažniau jo mintys sukasi apie grįžimą į Lietuvą. Iki daug jo gyvenimą pakeitusio ryžtingo žingsnio lieka dar beveik metai. Lomžą M. Römeris paliks 1920 m. kovo 20 d., o su Lenkija atsiveiks Vilniuje tų pačių metų balandžio 19 d. ir išvyks į Kauną. Tačiau viso to, kaip ir galutinio apsisprendimo peripetijų, tolesnių įvykių raidos aprašymo ir analizės, skaitytojui teks dar palaukti iki kitos *Dienoraščio* knygos pasirodymo.

Vilnius, 2007 m. sausio 25 d.

Rimantas Miknys, „Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas“, *Mykolas Römeris, Dienoraštis, 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. IX–XLVII.

<sup>1</sup> J. Uchmansk, Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego 1919 r. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich.*, Warszawa, 1968, t. 3, p. 67–68.

<sup>2</sup> A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius, 1992, p. 82.